

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук**

Кафедра психології

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ
СТАРШОКЛАСНИКАМИ**

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня
БАКАЛАВР**

за спеціальністю 053 Психологія

МУРДІЙ МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

Кваліфікаційна робота
допущена до захисту
Зав. кафедри _____
«26» січня 2026 р.

Науковий керівник:
Федосова Л.О.,
кандидат психологічних наук,
доцент
Рецензент:
Комар Т.В.,
доктор психологічних наук,
професор

КИЇВ – 2026

Реєстрація

номер	дата, підпис лаборанта кафедри
-------	--------------------------------

Рекомендовано

до захисту

Л.О. Федосова

підпис наукового керівника	ініціали, прізвище наукового керівника
----------------------------	--

Результат захисту

оцінка	дата захисту
--------	--------------

Голова ЕК

О.М. Шпортун

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

Члени ЕК

Я.М. Раєвська

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

М.С. Ятчук

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

Р.О. Лавлінський

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

Секретар ЕК

К.Р. Собченко

підпис	ініціали, прізвище
--------	--------------------

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук**

Кафедра психології

спеціальність *Психологія*
курс IV (*бакалаврат*)

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу бакалавра
Мурдій Марія Олександрівна

1. Тема роботи: **Психологічні чинники вибору професії старшокласниками.**

2. Цільова установка: загальноосвітні заклади освіти, гімназії та ліцеї м. Києва; вихідні дані: матеріали виробничої та переддипломної практики, навчальні посібники, монографії, методичні вказівки, ресурси інтернету, періодичні видання з теми дослідження.

3. Перелік графічного матеріалу 5 табл., 3 рис.

4. Консультанти по роботі (із зазначенням розділів):

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1	Федосова Л.О.		
Розділ 2	Федосова Л.О.		

5. Зміст роботи:

Вступ

Розділ 1. Теоретичні основи вивчення психологічних чинників вибору професії старшокласниками.

Розділ 2. Емпіричне дослідження психологічних чинників вибору професії старшокласниками.

Висновок

Список використаних джерел

Додатки

Календарний план виконання роботи

№ п/ п	Етапи виконання роботи	Термін виконання	
		За планом	Фактичний
1.	Вибір теми і призначення наукового керівника кваліфікаційної роботи бакалавра.	грудень 2024	грудень 2024
2.	Затвердження теми кваліфікаційної роботи бакалавра.	лютий 2025	лютий 2025
3.	Отримання завдання на проведення наукового дослідження та підготовка календарного плану виконання кваліфікаційної роботи бакалавра, затвердження його керівником.	квітень 2025	квітень 2025
4.	Збір та узагальнення матеріалу за темою роботи.	травень 2025	травень 2025
5.	Підготовка першого (чорнового) варіанту роботи і подання його на перевірку науковому керівнику.	вересень 2025	вересень 2025
6.	Доопрацювання тексту роботи з врахуванням зауважень наукового керівника, збагачення роботи додатковими дослідженнями, що проводилися під час виробничої та переддипломної практики, і подання її на повторне читання.	жовтень-грудень 2025	жовтень-грудень 2025
7.	Подання кваліфікаційної роботи бакалавра на реєстрацію на кафедрі, рецензування та написання відгуку науковим керівником.	січень 2026	січень 2026
8.	Підготовка до захисту кваліфікаційної роботи бакалавра на засіданні Екзаменаційної комісії.	лютий 2026	лютий 2026
9.	Захист виконаної кваліфікаційної роботи.	березень 2026	березень 2026

Дата видачі завдання _____
 Науковий керівник _____

(Федосова Л.О.)

Завдання прийняв(ла)
 до виконання
 здобувач(ка) _____

(Мурдій М.О.)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 90 с., 5 табл., 3 рис., 80 джерел, 4 додатки.

Об'єкт дослідження: процес професійного самовизначення старшокласників.

Предмет дослідження: психологічні чинники вибору професії старшокласниками.

Мета: дослідити психологічні чинники, що впливають на вибір професії старшокласниками.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз літератури з проблеми дослідження, узагальнення, порівняння, систематизація;
- емпіричні: спостереження, бесіда, тестування (опитувальник професійної готовності (ППГ за Л. Кабардовою), методика «Визначення типу особистості» (Дж. Голланда), методика дослідження соціальної адаптованості, методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса).

ПРОФЕСІЙНИЙ ВИБІР, СТАРШОКЛАСНИКИ, ПСИХОЛОГІЧНІ
ЧИННИКИ, ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ, МОТИВАЦІЯ
PROFESSIONAL CHOICE, HIGH SCHOOL STUDENTS, PSYCHOLOGICAL
FACTORS, PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION, MOTIVATION

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ СТАРШОКЛАСНИКАМИ.....	11
1.1. Стан дослідження проблеми вибору професії у сучасній психології.....	11
1.2. Психологічні особливості старшокласників як суб'єктів професійного самовизначення.....	17
1.3. Психологічні чинники вибору професії старшокласниками (мотиваційні, когнітивні, емоційно-вольові, соціальні).....	23
Висновки до першого розділу.....	29
РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ СТАРШОКЛАСНИКАМИ.....	33
2.1. Методика дослідження та характеристика вибірки.....	33
2.2. Результати дослідження психологічних чинників вибору професії та їх інтерпретація.....	40
2.3. Психокорекційна програма оптимізації процесу професійного самовизначення старшокласників.....	50
Висновки до другого розділу.....	61
ВИСНОВОК.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТКИ.....	77

ВСТУП

Актуальність проблеми. У сучасних умовах динамічних соціально-економічних змін, трансформації ринку праці, посилення конкуренції та зростання вимог до професійної компетентності особистості особливої актуальності набуває проблема свідомого та обґрунтованого вибору професії молоддю. Старший шкільний вік є ключовим періодом у становленні особистості, коли відбувається активне формування життєвих орієнтирів, ціннісних установок, інтересів і професійних намірів. Саме на цьому етапі постає необхідність прийняття одного з найважливіших рішень – вибору майбутньої професійної діяльності, що визначає подальший життєвий шлях, соціальну реалізацію та рівень особистісного задоволення. Водночас процес професійного вибору старшокласників ускладнюється низкою чинників – нестабільністю соціального середовища, інформаційним перенасиченням, впливом соціальних мереж, очікуваннями батьків, недостатнім рівнем самопізнання та несформованістю професійної ідентичності. Часто вибір професії здійснюється під впливом зовнішніх обставин або ситуативних мотивів, що зумовлює ризик помилкового професійного самовизначення, професійної дезадаптації та незадоволеності обраною діяльністю в майбутньому.

Особливого значення набуває вивчення психологічних чинників, які визначають процес вибору професії старшокласниками, серед яких важливу роль відіграють мотиваційні установки, інтереси, здібності, рівень самооцінки, емоційно-вольові характеристики, а також соціально-психологічні впливи. Глибоке розуміння цих чинників дозволяє не лише пояснити механізми професійного самовизначення, але й створити ефективні умови для його оптимізації.

У контексті сучасних викликів, зокрема в умовах суспільної нестабільності та воєнного стану, питання професійного вибору старшокласників набуває ще більшої ваги, оскільки від здатності молоді до адекватного самовизначення залежить не лише їхній особистісний розвиток,

але й кадровий потенціал держави. Таким чином, дослідження психологічних чинників вибору професії старшокласниками є важливим як у теоретичному, так і в практичному аспектах, що й зумовлює актуальність даної роботи.

Стан вивчення проблеми. Проблема професійного самовизначення та вибору професії широко досліджується у вітчизняній і зарубіжній психології. Значний внесок у розробку теоретичних основ професійного вибору зробили такі вчені, як Є. Клімов, Д. Сьюпер, Дж. Голланд, А. Маслоу, К. Роджерс, які розглядали професійний вибір у контексті розвитку особистості, її потреб, інтересів та ціннісних орієнтацій. У працях Є. Клімова обґрунтовано типологію професій та механізми їх вибору, Дж. Голланд розробив концепцію відповідності типу особистості та професійного середовища, а Д. Сьюпер дослідив етапи професійного становлення особистості.

У вітчизняній психології питання професійного самовизначення розкривали С. Максименко, О. Молчанова, І. Бех, Г. Костюк, В. Рибалка, які акцентували увагу на ролі особистісних чинників, самосвідомості та соціального середовища у процесі професійного вибору. Дослідження психологічних особливостей юнацького віку, що є критичним для професійного самовизначення, здійснювали Л. Божович, Д. Ельконін, Е. Еріксон, які розглядали цей період як етап формування ідентичності та життєвих перспектив.

Попри значну кількість наукових праць, проблема комплексного вивчення психологічних чинників вибору професії старшокласниками в умовах сучасного соціального контексту потребує подальшого дослідження, що обумовлює необхідність даної роботи.

Об'єкт дослідження: процес професійного самовизначення старшокласників.

Предмет дослідження: психологічні чинники вибору професії старшокласниками.

Мета дослідження: дослідити психологічні чинники, що впливають на вибір професії старшокласниками.

Для виконання поставленої мети було визначено наступні **завдання**:

- 1) проаналізувати наукові підходи до проблеми вибору професії у психології;
- 2) охарактеризувати психологічні особливості старшокласників у контексті професійного самовизначення;
- 3) визначити основні психологічні чинники вибору професії старшокласниками;
- 4) провести емпіричне дослідження психологічних чинників вибору професії та здійснити їх інтерпретацію;
- 5) розробити психокорекційну програму, спрямовану на оптимізацію процесу професійного самовизначення старшокласників.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**:

- *теоретичні*: аналіз наукової літератури, порівняння, узагальнення та систематизація;
- *емпіричні*: спостереження, бесіда, психодіагностичні методики (опитувальник професійної готовності (ППГ за Л. Кабардовою), методика «Визначення типу особистості» (Дж. Голланда), методика дослідження соціальної адаптованості, методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса);

База дослідження: емпіричне дослідження проведено на базі загальноосвітніх закладів освіти, гімназій та ліцеїв м. Києва. У вибірку увійшли 50 учнів старших класів віком 15-17 років. Дослідження реалізовано у січні 2026 року.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про психологічні механізми вибору професії у старшокласників, уточненні ролі мотиваційних, когнітивних, емоційно-вольових та соціальних чинників у процесі професійного самовизначення, а також у систематизації сучасних наукових підходів до дослідження цієї проблеми.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів у роботі практичних психологів закладів освіти, педагогів, профконсультантів з метою оптимізації процесу професійного вибору старшокласників, підвищення рівня їх усвідомленості та зниження ризику помилкового професійного самовизначення. Запропонована психокорекційна програма може бути використана у системі профорієнтаційної роботи.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку посилань та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 90 сторінок, із яких 67 сторінок основного тексту. Перелік посилань складається із 80 найменувань. Робота містить 4 додатки.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

1.1. Стан дослідження проблеми вибору професії у сучасній психології

Проблема вибору професії в сучасній психології посідає одне з центральних місць у системі досліджень особистісного розвитку, оскільки професійне самовизначення розглядається як ключовий етап становлення особистості, її соціалізації та інтеграції в суспільство. В умовах швидких соціально-економічних змін, трансформації ринку праці та зростання вимог до професійної компетентності особливої актуальності набуває дослідження психологічних механізмів, які лежать в основі вибору професії, а також чинників, що визначають цей складний і багатовимірний процес. У сучасній психологічній науці вибір професії розглядається не лише як одноразовий акт прийняття рішення, а як тривалий процес, що включає формування професійних намірів, розвиток інтересів, цінностей, здібностей та особистісних якостей. На думку М. П. Піддячого, професійне самовизначення виступає інтегративним процесом, який поєднує пізнавальні, мотиваційні та діяльнісні компоненти особистості, забезпечуючи її готовність до усвідомленого вибору майбутньої професії [47]. Такий підхід дозволяє розглядати професійний вибір як складну систему внутрішніх і зовнішніх взаємодій, що формують індивідуальну траєкторію розвитку особистості.

Суттєвий внесок у розробку проблеми професійного самовизначення зроблено в межах діяльнісного підходу, який акцентує увагу на активній ролі особистості у процесі вибору. На думку С. Д. Максименка, особистість виступає суб'єктом власного розвитку, а професійний вибір є результатом її

активної взаємодії з соціальним середовищем, що передбачає усвідомлення власних можливостей, інтересів і життєвих перспектив [3]. У цьому контексті вибір професії розглядається як процес самореалізації, що ґрунтується на внутрішніх потребах і прагненнях особистості. Важливим аспектом дослідження є також розгляд професійного вибору через призму самосвідомості та самооцінки. На думку М. Й. Боришевського, самосвідомість виступає визначальним чинником саморозвитку особистості, оскільки саме через усвідомлення власних якостей, можливостей і обмежень формується здатність до адекватного професійного самовизначення [4]. Рівень сформованості самооцінки безпосередньо впливає на вибір професії, оскільки визначає ступінь упевненості особистості у власних силах та готовність до прийняття відповідальних рішень.

У дослідженнях, присвячених віковим особливостям професійного вибору, особлива увага приділяється юнацькому віку як сенситивному періоду формування професійної ідентичності. На думку Л. І. Божович, саме в цей період відбувається активне становлення мотиваційної сфери, формування життєвих цілей та ідеалів, що визначає спрямованість особистості у майбутньому [2]. Старшокласники перебувають у ситуації необхідності прийняття важливих життєвих рішень, що потребує високого рівня психологічної готовності та сформованості внутрішніх регуляторів поведінки. Сучасні дослідження підкреслюють значення мотиваційного компонента у процесі вибору професії. На думку О. Л. Моріна, професійне самовизначення значною мірою залежить від структури мотивації особистості, зокрема від співвідношення внутрішніх і зовнішніх мотивів, рівня усвідомленості цілей та значущості професійної діяльності для самореалізації [42]. Високий рівень внутрішньої мотивації сприяє більш усвідомленому та стійкому вибору професії, тоді як домінування зовнішніх мотивів може призводити до нестійкості професійних намірів. Не менш важливим є вплив соціального середовища на процес професійного вибору. На думку А. М. Горшенєвої, сім'я виступає одним із провідних факторів

професійної орієнтації старшокласників, оскільки саме в родинному середовищі формуються первинні уявлення про професії, цінності праці та соціальні очікування [12]. Водночас значний вплив мають також освітнє середовище, однолітки, засоби масової інформації та соціальні мережі, які формують уявлення про престижність та доступність різних професій.

У контексті сучасних досліджень значна увага приділяється ролі індивідуально-психологічних особливостей особистості у процесі вибору професії. На думку Л. В. Литвиненко, розвиток адаптаційного потенціалу молоді є важливою умовою успішного професійного самовизначення, оскільки забезпечує здатність особистості пристосовуватися до змінних умов середовища та ефективно реалізовувати свої можливості [29]. До таких особливостей належать рівень тривожності, емоційна стабільність, комунікативні здібності, саморегуляція та здатність до прийняття рішень. Проблема професійного вибору також тісно пов'язана з процесами самоактуалізації та особистісного зростання. На думку Р. О. Ляшенка, професійне самовизначення виступає важливим етапом самоактуалізації особистості, оскільки саме через вибір професії реалізуються її потенційні можливості та життєві прагнення [31]. У цьому контексті професійний вибір розглядається як спосіб досягнення внутрішньої гармонії та задоволення життям.

Сучасні підходи до дослідження професійного самовизначення акцентують увагу на його багатовимірному характері. На думку Л. О. Турчиної, ефективний вибір професії можливий лише за умови врахування комплексу психологічних, соціальних та педагогічних чинників, що взаємодіють між собою та формують цілісну систему впливів на особистість [70]. Такий підхід дозволяє розглядати професійне самовизначення як складний процес, що потребує комплексного дослідження та системного підходу. У науковій літературі також підкреслюється значення профорієнтаційної роботи у формуванні професійного вибору старшокласників. На думку О. Браславської, активізація професійного

самовизначення учнів можлива за умови створення сприятливого освітнього середовища, що забезпечує розвиток інтересів, здібностей та усвідомлення власних можливостей [6]. Важливим є також використання сучасних методів психологічного супроводу, спрямованих на формування адекватної самооцінки, розвиток мотивації та підвищення рівня усвідомленості вибору. Окрему увагу в сучасних дослідженнях приділено проблемі помилкового професійного вибору. На думку О. І. Ляховченко, значна частина старшокласників здійснює вибір професії без достатнього рівня інформованості та самопізнання, що призводить до розчарування у професійній діяльності та необхідності її зміни в майбутньому [30]. Це зумовлює необхідність розробки ефективних програм психологічного супроводу професійного самовизначення. У наукових підходах простежується тенденція до інтеграції когнітивного, емоційного та поведінкового аспектів у єдину систему, що визначає здатність особистості до усвідомленого вибору професійного шляху.

Важливе місце у сучасних дослідженнях займає вивчення когнітивного компоненту професійного вибору, який включає уявлення особистості про світ професій, знання про власні здібності та можливості, а також здатність до прогнозування результатів власної діяльності. На думку М. П. Панка, когнітивна складова професійного самовизначення забезпечує формування адекватної картини професійної реальності, що дозволяє особистості здійснювати раціональний вибір, спираючись на об'єктивну інформацію та власний досвід [46]. Недостатній рівень сформованості цього компоненту може призводити до стереотипного мислення, впливу зовнішніх факторів та неусвідомленого вибору. Не менш значущим є емоційно-вольовий компонент, який визначає ставлення особистості до майбутньої професійної діяльності, рівень зацікавленості, переживання успіху або невдачі, а також здатність долати труднощі на шляху до досягнення поставлених цілей. На думку Т. М. Титаренко, емоційна сфера особистості відіграє ключову роль у процесі прийняття життєвих рішень, оскільки саме емоційне переживання

надає значущості обраному напрямку діяльності та сприяє формуванню стійких професійних намірів [67]. У цьому контексті професійний вибір виступає не лише раціональним, але й глибоко особистісно забарвленим процесом.

Значну увагу у сучасній психології приділено також дослідженню ролі ціннісно-смислової сфери у виборі професії. На думку Т. М. Титаренко, життєві смисли та ціннісні орієнтації виступають фундаментом, на якому будується професійне самовизначення особистості, оскільки саме вони визначають значущість тієї чи іншої діяльності для індивіда [78]. Вибір професії, таким чином, розглядається як спосіб реалізації особистісних смислів, що надає йому глибокого екзистенційного змісту.

У контексті сучасних досліджень також акцентується увага на соціально-психологічних чинниках, що впливають на вибір професії. На думку В. К. Сидоренка, соціальне середовище, у якому перебуває особистість, формує її уявлення про престижність професій, можливості кар'єрного зростання та соціальні очікування, що значною мірою визначає напрямок професійного вибору [62]. Водночас надмірний вплив соціальних стереотипів може обмежувати свободу вибору та призводити до невідповідності між індивідуальними особливостями особистості та вимогами обраної професії.

Особливе значення у сучасній психології надається дослідженню феномену професійної ідентичності як результату процесу професійного самовизначення. На думку О. Л. Моріна, професійна ідентичність виступає інтегративним утворенням, що включає уявлення особистості про себе як суб'єкта професійної діяльності, усвідомлення власних можливостей та прийняття професійних ролей [42]. Формування професійної ідентичності є тривалим процесом, що починається у шкільному віці та продовжується упродовж усього життя.

У сучасних умовах значну увагу приділено також проблемі невизначеності у виборі професії, яка стає характерною рисою молоді. На

думку О. Загальної, сучасні старшокласники часто стикаються з труднощами у визначенні професійних пріоритетів через надмірну кількість інформації, швидкі зміни на ринку праці та відсутність чітких орієнтирів [38]. Це зумовлює необхідність розвитку навичок саморефлексії, критичного мислення та прийняття рішень. Дослідження також підкреслюють важливість розвитку психологічної готовності до вибору професії. На думку Н. В. Павлик, психологічна готовність включає сформованість мотиваційної, когнітивної та емоційно-вольової сфер, а також здатність до саморегуляції та відповідальності за власний вибір [45]. Недостатній рівень готовності може призводити до відкладання прийняття рішення або його ситуативного характеру. Окремим напрямом досліджень є вивчення ролі освітнього середовища у формуванні професійного вибору. На думку М. П. Піддячого, профільне навчання створює умови для раннього ознайомлення учнів з різними видами професійної діяльності, розвитку їхніх інтересів та здібностей, що сприяє більш усвідомленому вибору професії [47]. Водночас ефективність цього процесу залежить від якості організації профорієнтаційної роботи та рівня психологічного супроводу учнів.

У сучасній психології також розглядається питання впливу індивідуального життєвого досвіду на процес професійного вибору. На думку В. Г. Панка, життєвий шлях особистості, її досвід успіхів і невдач, взаємодія з оточенням формують унікальну систему уявлень про себе та світ, що визначає вибір професійного напрямку [46]. Таким чином, професійний вибір виступає результатом індивідуальної історії розвитку особистості. Поряд із цим у сучасних дослідженнях підкреслюється необхідність урахування гендерних, культурних та соціально-економічних факторів у процесі професійного самовизначення. На думку Л. Г. Сігаєвої, рівень мотивації досягнення успіху та особливості самооцінки можуть варіювати залежно від соціального контексту, що впливає на вибір професії та подальший професійний розвиток [63]. Це свідчить про багатовимірність і складність досліджуваної проблеми.

Отже, узагальнення сучасних наукових підходів дозволяє зробити висновок, що проблема вибору професії старшокласниками є комплексною та багатогранною, що охоплює широкий спектр психологічних, соціальних та особистісних чинників. Встановлено, що професійний вибір є результатом інтеграції когнітивних, мотиваційних, емоційних і соціальних процесів, що забезпечують формування професійної ідентичності особистості. Разом із тим, виявлено необхідність подальшого дослідження цієї проблеми з урахуванням сучасних умов розвитку суспільства, що створює передумови для розробки ефективних програм психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників.

1.2. Психологічні особливості старшокласників як суб'єктів професійного самовизначення

Період старшого шкільного віку є одним із ключових етапів становлення особистості, у межах якого відбувається інтенсивне формування життєвих орієнтацій, системи цінностей, самооцінки та професійних намірів. Саме в цей віковий період особистість переходить від ситуативного сприйняття себе до більш усвідомленого самопізнання, що створює підґрунтя для прийняття важливих життєвих рішень, зокрема щодо вибору майбутньої професії. У зв'язку з цим старшокласники виступають активними суб'єктами професійного самовизначення, оскільки вони не лише реагують на зовнішні впливи, а й здійснюють внутрішню рефлексію, аналіз власних можливостей та співвідносять їх із вимогами соціального середовища. Сутність професійного самовизначення в старшому шкільному віці полягає у складному процесі інтеграції когнітивних, емоційних і мотиваційних компонентів особистості, що забезпечує усвідомлений вибір професійного шляху. На думку М. П. Піддячого, професійне самовизначення старшокласників виступає системоутворюючим фактором їх підготовки до майбутньої діяльності та включає процеси самопізнання, оцінки соціальних

можливостей і прийняття відповідального рішення щодо професії [47]. У цьому контексті важливо враховувати, що старшокласник вже здатний до абстрактного мислення, прогнозування наслідків власних дій та побудови життєвих перспектив, що значно відрізняє його від молодших вікових груп. Однією з ключових психологічних характеристик старшокласників є розвиток самосвідомості, яка виступає основою формування професійної ідентичності. Самосвідомість у цьому віці набуває рефлексивного характеру – відбувається активне осмислення власних якостей, здібностей, інтересів і соціальних ролей. На думку М. Й. Боришевського та О. І. Киричука, самосвідомість виступає детермінантою саморозвитку особистості, оскільки саме через неї здійснюється оцінка власного потенціалу та визначення життєвих цілей [4]. Це означає, що професійне самовизначення неможливе без сформованого уявлення про себе як суб'єкта діяльності.

Особливу роль у цьому процесі відіграє самооцінка, яка визначає рівень впевненості старшокласника у власних можливостях і значною мірою впливає на вибір професії. Самооцінка в цьому віці є нестійкою та піддається впливу зовнішніх факторів – думки однолітків, оцінок учителів, очікувань батьків. На думку О. О. Васильєвої, самооцінка особистості виступає центральним регулятором поведінки та діяльності, визначаючи рівень домагань і характер життєвих виборів [8]. У випадку заниженої самооцінки старшокласники схильні обирати менш складні професійні шляхи, тоді як завищена самооцінка може призводити до неадекватних очікувань і подальших розчарувань. Важливою психологічною особливістю старшокласників є розвиток мотиваційної сфери, зокрема формування мотивів досягнення успіху та уникнення невдач. Саме мотивація виступає рушійною силою професійного самовизначення, оскільки визначає спрямованість особистості на певний вид діяльності. На думку І. А. Захарової, самооцінка підлітка тісно пов'язана з навчальною мотивацією, що, у свою чергу, впливає на професійні наміри [21]. Таким чином, високий

рівень внутрішньої мотивації сприяє більш усвідомленому та відповідальному вибору професії.

Старшокласники також характеризуються активним розвитком ціннісно-смислової сфери, яка визначає їх життєві орієнтири та пріоритети. У цей період формується система цінностей, що включає ставлення до праці, самореалізації, соціального статусу та матеріального благополуччя. На думку Т. М. Титаренко, особистість у юнацькому віці активно конструює власне майбутнє, спираючись на внутрішні смисли та цінності [67]. Це означає, що професійний вибір старшокласника є не лише раціональним рішенням, а й відображенням його світогляду та життєвих установок. Значний вплив на професійне самовизначення старшокласників мають соціальні чинники, серед яких провідну роль відіграє сім'я. Сімейне середовище формує первинні уявлення про професії, цінність праці та можливості самореалізації. На думку А. М. Горшенєвої, сім'я виступає важливим агентом професійної орієнтації, оскільки саме в ній закладаються основи ставлення до майбутньої професійної діяльності [12]. Водночас надмірний тиск з боку батьків може призводити до конфлікту між особистими інтересами старшокласника та очікуваннями сім'ї. Не менш важливим фактором є вплив освітнього середовища, яке створює умови для розвитку професійних інтересів і здібностей. Школа виступає не лише джерелом знань, а й соціальним простором, у якому формується самооцінка, рівень домагань і соціальний статус учня. На думку А. В. Жука, соціально-психологічний клімат школи безпосередньо впливає на формування самооцінки учнів, що, у свою чергу, визначає їхню впевненість у виборі професії [20]. Таким чином, сприятливе освітнє середовище сприяє розвитку активної життєвої позиції та професійної визначеності.

Особливості когнітивного розвитку старшокласників також відіграють важливу роль у процесі професійного самовизначення. У цьому віці відбувається перехід до формально-логічного мислення, що дозволяє аналізувати складні соціальні явища, оцінювати альтернативи та приймати

обґрунтовані рішення. Старшокласники здатні до побудови життєвих планів, прогнозування професійної кар'єри та оцінки власних ресурсів. Це створює передумови для усвідомленого вибору професії, однак потребує підтримки з боку педагогів і психологів. Важливою характеристикою старшокласників є також розвиток суб'єктності, яка проявляється у здатності до самостійного прийняття рішень і відповідальності за власний вибір. На думку В. О. Васютинського, індивідуальна суб'єктність формується у процесі взаємодії особистості з соціальним середовищем і визначає її активність у побудові життєвого шляху [9]. У контексті професійного самовизначення це означає, що старшокласник виступає не об'єктом впливу, а активним учасником процесу вибору. У зв'язку з цим одним із важливих аспектів виступає емоційно-вольова сфера особистості, яка визначає здатність старшокласника долати сумніви, невизначеність і страх помилки. На думку Л. О. Павлик, юнацький вік характеризується інтенсивним пошуком гармонії між внутрішніми прагненнями та зовнішніми вимогами, що часто супроводжується емоційною нестабільністю [45]. Це свідчить про те, що професійний вибір у цьому віці не є суто раціональним актом, а формується під впливом глибоких емоційних переживань.

Важливим чинником, який визначає ефективність професійного самовизначення, є рівень тривожності старшокласників. Високий рівень тривожності може перешкоджати адекватній оцінці власних можливостей і знижувати впевненість у прийнятті рішень. На думку О. О. Ратушного, підлітки з підвищеним рівнем тривожності частіше демонструють невизначеність у професійних намірах і схильність до відкладання вибору [56]. Такий стан може призводити до формування зовнішньо детермінованого вибору, коли рішення приймається під впливом батьків або соціального оточення, а не на основі внутрішніх переконань. Не менш важливим аспектом є розвиток копінг-стратегій, які визначають способи подолання стресових ситуацій, пов'язаних із професійним вибором. У старшокласників поступово формується здатність до використання як

проблемно-орієнтованих, так і емоційно-орієнтованих стратегій. На думку О. Д. Литвиненко, розвиток адаптаційного потенціалу сучасної молоді безпосередньо пов'язаний із здатністю ефективно долати труднощі та приймати відповідальні рішення [29]. Це означає, що сформовані копінг-стратегії сприяють більш усвідомленому підходу до професійного самовизначення та знижують рівень психологічного напруження. У структурі особистості старшокласника важливе місце займає формування професійної ідентичності, яка відображає уявлення про себе як майбутнього фахівця. Професійна ідентичність формується на основі поєднання індивідуальних інтересів, здібностей і соціальних очікувань. На думку Л. О. Морін, професійне самовизначення є процесом, у межах якого особистість поступово інтегрує різні аспекти свого «Я» у єдину систему, спрямовану на майбутню професійну діяльність [42]. Це підкреслює значущість цілісного розвитку особистості для успішного вибору професії.

Особливу роль у цьому процесі відіграє рефлексія, яка забезпечує усвідомлення власних переживань, мотивів і цілей. Старшокласники здатні аналізувати власний досвід, співвідносити його з вимогами професій і робити висновки щодо доцільності того чи іншого вибору. На думку Т. В. Ляховченко, розвиток професійного самовизначення тісно пов'язаний із рівнем самоактуалізації особистості, яка передбачає прагнення до реалізації власного потенціалу [31]. Таким чином, рефлексія виступає механізмом, що забезпечує перехід від зовнішньо заданих орієнтирів до внутрішньо обґрунтованого вибору. Важливим соціально-психологічним чинником є вплив однолітків, який у старшому шкільному віці набуває особливої значущості. Група ровесників виступає джерелом соціальних норм, цінностей і моделей поведінки, що можуть як сприяти, так і перешкоджати професійному самовизначенню. На думку Л. В. Коломієць, міжособистісна взаємодія у навчальному середовищі значною мірою визначає формування самооцінки та професійних орієнтацій молоді [23]. У цьому контексті

важливо враховувати, що прагнення до соціального схвалення може впливати на вибір професії, іноді зумовлюючи конформні рішення.

Окремої уваги заслуговує проблема внутрішніх конфліктів, які виникають у старшокласників у процесі професійного самовизначення. Ці конфлікти можуть проявлятися у протиріччях між бажаннями та можливостями, інтересами та вимогами соціального середовища, прагненням до самореалізації та страхом невдачі. На думку У. Б. Михайлишин, самооцінка підлітків має безпосередній вплив на їхню поведінку в конфліктних ситуаціях, що відображається і в процесі прийняття професійних рішень [40]. Це свідчить про те, що внутрішня узгодженість особистості є важливою умовою ефективного самовизначення. У контексті професійного вибору важливим є також рівень сформованості відповідальності, яка виступає показником зрілості особистості. Старшокласники поступово усвідомлюють наслідки власних рішень і готові нести за них відповідальність, однак цей процес є індивідуально варіативним. На думку О. О. Середи, соціально-психологічні чинники значною мірою визначають рівень готовності старшокласників до самостійного вибору професії [61]. Це означає, що розвиток відповідальності потребує цілеспрямованої підтримки з боку педагогів і психологів.

Важливо також враховувати гендерні та індивідуальні особливості старшокласників, які впливають на процес професійного самовизначення. Різні рівні розвитку самооцінки, мотивації, емоційної стійкості та соціальної активності зумовлюють індивідуальні траєкторії професійного вибору. На думку Н. І. Малиновської, формування самооцінки у підлітковому віці є складним процесом, який залежить від багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів [35]. Це підкреслює необхідність індивідуального підходу до профорієнтаційної роботи. Значущим аспектом є також вплив сучасного соціокультурного середовища, яке характеризується високим рівнем динамічності, інформаційної насиченості та невизначеності. Старшокласники змушені орієнтуватися у великій кількості інформації про професії, що може

ускладнювати процес вибору. На думку О. І. Василика та О. В. Вандоляк, сучасна молодь стикається з проблемами планування кар'єри в умовах нестабільного ринку праці, що потребує розвитку гнучкості та адаптивності [7]. Це означає, що професійне самовизначення набуває характеру безперервного процесу, який продовжується і після завершення школи.

Таким чином, старшокласники як суб'єкти професійного самовизначення характеризуються складною системою психологічних особливостей, що включає розвиток самосвідомості, самооцінки, мотивації, ціннісних орієнтацій, емоційної сфери, копінг-стратегій, професійної ідентичності та соціальної взаємодії. Зазначені характеристики взаємодіють між собою та визначають індивідуальні траєкторії професійного вибору, що підкреслює необхідність комплексного підходу до дослідження та супроводу цього процесу.

1.3. Психологічні чинники вибору професії старшокласниками (мотиваційні, когнітивні, емоційно-вольові, соціальні)

Проблема вибору професії у старшокласників належить до кола ключових питань сучасної психології розвитку та педагогічної психології, оскільки саме в юнацькому віці відбувається інтенсивне становлення особистості, формування її ціннісно-сислової сфери, життєвих орієнтацій і професійної ідентичності. Вибір професії виступає не лише актом прийняття рішення, а складним багаторівневим психологічним процесом, який детермінується сукупністю внутрішніх і зовнішніх чинників – мотиваційних, когнітивних, емоційно-вольових та соціальних. Кожен із цих компонентів відіграє важливу роль у формуванні готовності старшокласника до усвідомленого професійного самовизначення, забезпечуючи інтеграцію особистісних ресурсів і вимог соціального середовища.

Мотиваційні чинники вибору професії є базовими у структурі професійного самовизначення, оскільки визначають спрямованість

активності особистості, її інтереси, потреби, цінності та життєві цілі. У юнацькому віці відбувається інтенсивне формування мотиваційної сфери, що проявляється у переорієнтації від зовнішніх стимулів до внутрішніх спонукань. На думку Р. Райана та Е. Десі, внутрішня мотивація є ключовим фактором ефективного самовизначення, оскільки вона забезпечує автономність, усвідомленість і стійкість вибору [55]. У цьому контексті професійний вибір розглядається як результат інтеграції особистісних потреб із можливостями їх реалізації у певній сфері діяльності. Водночас мотиваційна сфера старшокласників характеризується суперечливістю та нестабільністю, що пов'язано з віковими особливостями розвитку. На думку О. Л. Моріна, професійне самовизначення є процесом, який формується під впливом внутрішніх прагнень особистості до самореалізації та зовнішніх соціальних очікувань, що часто вступають у конфлікт [42]. Це зумовлює необхідність формування адекватної системи мотивів, яка б поєднувала особистісні інтереси з реалістичним уявленням про майбутню професію.

Важливим компонентом мотиваційної сфери є рівень самооцінки, який безпосередньо впливає на професійні наміри старшокласників. На думку О. О. Васильєвої, самооцінка визначає рівень домагань особистості та її готовність до вибору складних або престижних професій [8]. Висока, адекватна самооцінка сприяє формуванню впевненості у власних силах, тоді як занижена або завищена самооцінка може призводити до неадекватного професійного вибору. Когнітивні чинники вибору професії пов'язані з рівнем розвитку пізнавальних процесів, сформованістю уявлень про світ професій, а також здатністю до аналізу власних можливостей і вимог професійної діяльності. У цьому аспекті важливу роль відіграє рівень поінформованості старшокласників про різні професії, їх зміст, умови праці та перспективи розвитку. На думку Л. М. Ляховченко, недостатня обізнаність про професійний світ є однією з основних причин помилкового професійного вибору [30]. Когнітивний компонент також включає процеси самопізнання, які забезпечують усвідомлення власних здібностей, інтересів і схильностей.

На думку М. Й. Боришевського, самосвідомість виступає центральним механізмом саморозвитку особистості, що забезпечує здатність до рефлексії та усвідомленого вибору життєвого шляху [4]. Саме завдяки розвитку самосвідомості старшокласник може адекватно оцінити свої можливості та співвіднести їх із вимогами обраної професії.

Особливе значення має розвиток критичного мислення та здатності до прийняття рішень, які забезпечують раціональний підхід до вибору професії. На думку Т. М. Титаренко, сучасна особистість повинна володіти здатністю до життєвого проектування, що передбачає активне конструювання власного майбутнього на основі аналізу можливостей і ризиків [67]. У цьому контексті професійний вибір виступає як складний когнітивний процес, що потребує високого рівня інтелектуальної активності.

Емоційно-вольові чинники відіграють не менш важливу роль у процесі професійного самовизначення, оскільки вони забезпечують емоційне ставлення до професії, рівень впевненості у прийнятому рішенні та здатність долати труднощі. Емоційний компонент включає інтерес до певної діяльності, задоволення від її виконання, а також переживання, пов'язані з процесом вибору. На думку М. Селігмана, позитивні емоції сприяють розширенню можливостей особистості та формуванню оптимістичного ставлення до майбутнього [59].

Вольовий компонент проявляється у здатності до саморегуляції, наполегливості, цілеспрямованості та відповідальності за прийняті рішення. На думку І. Д. Бега, розвиток вольових якостей є необхідною умовою становлення зрілої особистості, здатної до самостійного вибору та реалізації життєвих планів [3]. У контексті професійного самовизначення це означає готовність старшокласника долати труднощі, пов'язані з досягненням професійної мети. Емоційно-вольова сфера також тісно пов'язана з рівнем тривожності, який може як стимулювати, так і гальмувати процес професійного вибору. На думку І. А. Захарової, високий рівень тривожності може призводити до невпевненості у власних силах і уникнення

відповідальності за вибір професії [21]. Водночас помірний рівень тривожності може виступати як фактор мобілізації ресурсів особистості.

Соціальні чинники вибору професії охоплюють вплив сім'ї, освітнього середовища, однолітків, соціально-економічних умов та культурних норм. Соціальне середовище відіграє визначальну роль у формуванні професійних орієнтацій старшокласників, оскільки саме в ньому відбувається засвоєння соціальних норм, цінностей і моделей поведінки. На думку А. М. Горшенєвої, сім'я є одним із ключових факторів професійної орієнтації, оскільки вона формує первинні уявлення про професії та впливає на вибір дитини [12]. Важливим соціальним чинником є освітнє середовище, яке створює умови для професійного самовизначення через систему профільного навчання, профорієнтаційних заходів та взаємодії з педагогами. На думку Л. Гуцан, профільне навчання сприяє більш усвідомленому вибору професії, оскільки забезпечує можливість поглибленого вивчення предметів, що відповідають інтересам учнів [14]. Не менш важливим є вплив однолітків, який може як підтримувати, так і спотворювати процес професійного самовизначення. На думку У. Б. Михайлишин, соціальний статус у групі та міжособистісні взаємини можуть впливати на самооцінку підлітка і, відповідно, на його професійні наміри [40].

Соціально-економічні умови також визначають можливості реалізації професійного вибору. На думку А. В. Василика та О. В. Вандоляк, економічна ситуація в країні, рівень розвитку ринку праці та доступність освіти є важливими факторами, які впливають на професійне самовизначення молоді [7]. Це зумовлює необхідність врахування не лише особистісних, а й соціальних умов при аналізі процесу вибору професії. Вибір професії постає як результат складної динамічної системи, у межах якої мотиваційні, когнітивні, емоційно-вольові та соціальні чинники взаємно підсилюють або, навпаки, нейтралізують один одного, формуючи унікальну траєкторію професійного становлення кожної особистості. Особливого значення набуває взаємозв'язок мотиваційних і когнітивних чинників, оскільки саме поєднання

внутрішнього прагнення до певної діяльності з адекватним уявленням про її зміст забезпечує реалістичність професійного вибору. На думку М. Піддячого, ефективне професійне самовизначення можливе лише за умов гармонійного поєднання інтересів особистості з її знаннями про професійний світ та власні можливості [47]. Це означає, що навіть високий рівень мотивації без належної когнітивної підготовки може призводити до помилкових рішень, які згодом потребують корекції. У цьому контексті важливою є роль життєвого досвіду та здатності до рефлексії, які дозволяють старшокласнику переосмислювати власні професійні наміри та коригувати їх відповідно до нових знань і обставин. На думку В. О. Васютинського, суб'єктність особистості проявляється у здатності до активного конструювання власного життєвого простору, що включає і вибір професії як один із ключових елементів цього процесу [9]. Таким чином, професійне самовизначення виступає не одноразовим актом, а тривалим процесом, що передбачає постійне уточнення і трансформацію професійних намірів.

Значущим є також взаємозв'язок емоційно-вольових і мотиваційних чинників, оскільки навіть за наявності сформованих професійних інтересів відсутність достатнього рівня вольових якостей може ускладнювати реалізацію обраного шляху. На думку Н. В. Павлик, гармонізація особистості у юнацькому віці передбачає розвиток здатності до саморегуляції та управління власними емоційними станами, що є необхідною умовою успішного професійного становлення [45]. У цьому аспекті особливого значення набуває формування стресостійкості, впевненості у собі та здатності приймати відповідальні рішення. Важливо підкреслити, що процес вибору професії нерідко супроводжується внутрішніми конфліктами, які виникають унаслідок розбіжності між бажаннями особистості та очікуваннями соціального оточення. На думку Т. П. Яновської, юнацький вік характеризується підвищеною чутливістю до соціальних впливів, що може призводити до формування зовнішньо детермінованих професійних виборів [80]. У таких випадках професійне самовизначення втрачає свою суб'єктність

і набуває формального характеру, що в подальшому може призводити до професійної незадоволеності.

Суттєву роль у цьому процесі відіграє ціннісно-смилова сфера особистості, яка визначає пріоритети та життєві орієнтації старшокласника. На думку Т. М. Титаренко, життєві смисли виступають основою для побудови індивідуальної життєвої стратегії, у межах якої професійний вибір займає центральне місце [78]. Це означає, що вибір професії не може розглядатися ізольовано від загального життєвого контексту, а має аналізуватися як складова цілісної системи життєвого самовизначення. Особливу увагу слід приділити ролі самооцінки як інтегративного чинника, що поєднує мотиваційні, когнітивні та емоційно-вольові компоненти. Самооцінка визначає не лише рівень домагань, але й ступінь відповідності між бажаним і можливим, що безпосередньо впливає на реалістичність професійного вибору. На думку О. С. Макарової, адекватна самооцінка сприяє формуванню оптимального рівня професійних очікувань і підвищує ефективність самореалізації [33]. Натомість неадекватна самооцінка може призводити до вибору професій, які не відповідають реальним здібностям особистості.

Не менш важливим є вплив освітнього середовища, яке може виступати як ресурсом, так і обмеженням у процесі професійного самовизначення. Освітній простір, що орієнтований на розвиток особистості, створює умови для формування професійних інтересів, розвитку здібностей і усвідомлення власного потенціалу. На думку Н. В. Малиновської, освітній процес має бути спрямований на підтримку індивідуального розвитку учня та створення умов для його самореалізації [35]. Це передбачає впровадження індивідуалізованих підходів до навчання та профорієнтаційної роботи.

У сучасних умовах важливим чинником професійного самовизначення стає інформаційне середовище, яке значною мірою впливає на формування уявлень про професії. Мас-медіа, соціальні мережі та цифрові ресурси формують образи професій, які не завжди відповідають реальності, що може

призводити до викривлення професійних орієнтацій. У зв'язку з цим особливого значення набуває розвиток критичного мислення та здатності до аналізу інформації. Додатково слід враховувати, що процес професійного самовизначення має індивідуально-типологічний характер, тобто залежить від особливостей темпераменту, характеру, здібностей і особистісних рис старшокласника. На думку Т. М. Титаренко, індивідуальність особистості визначає специфіку її життєвого шляху та способи досягнення професійної реалізації [67]. Це означає, що універсальних моделей професійного вибору не існує, а кожен випадок потребує індивідуального підходу.

Таким чином, психологічні чинники вибору професії старшокласниками слід розглядати як складну багаторівневу систему, у якій кожен компонент виконує специфічну функцію, але водночас взаємодіє з іншими. Їх гармонійне поєднання забезпечує формування усвідомленого, реалістичного та стійкого професійного вибору, що є основою подальшого професійного розвитку особистості. Водночас дисбаланс між окремими чинниками може призводити до труднощів у професійному самовизначенні, що підкреслює необхідність цілеспрямованої психолого-педагогічної підтримки старшокласників у цьому процесі.

Висновки до першого розділу

У першому розділі здійснено ґрунтовне теоретичне осмислення проблеми психологічних чинників вибору професії старшокласниками, що дозволило системно розкрити сутність професійного самовизначення як складного багатовимірного процесу, який формується під впливом індивідуально-психологічних особливостей особистості, соціального середовища та специфіки вікового розвитку. Описано сучасний стан наукової розробленості проблеми, а саме: узагальнено підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників до розуміння вибору професії як динамічного процесу, що включає усвідомлення власних можливостей, формування

професійних намірів і прийняття рішень щодо майбутньої діяльності; окреслено основні концептуальні підходи, у межах яких професійне самовизначення розглядається як результат взаємодії мотиваційної, когнітивної та ціннісно-сислової сфер особистості; уточнено значення соціально-економічних умов і культурного контексту як факторів, що впливають на професійний вибір молоді.

Показано, що процес вибору професії у старшокласників має виражений психологічний характер і пов'язаний із розвитком самосвідомості, формуванням життєвих планів та становленням особистісної ідентичності, а саме: обґрунтовано, що у старшому шкільному віці відбувається активізація рефлексивних процесів, зростає здатність до самопізнання та самооцінки, що створює передумови для усвідомленого професійного вибору; підкреслено, що цей період характеризується підвищеною чутливістю до соціальних очікувань, значущості думки референтного оточення та орієнтації на майбутнє; встановлено, що недостатній рівень сформованості професійних намірів, невизначеність ціннісних орієнтацій і нестабільність самооцінки можуть ускладнювати процес прийняття рішень щодо вибору професії.

Розглянуто психологічні особливості старшокласників як суб'єктів професійного самовизначення, а саме: охарактеризовано вікові новоутворення, серед яких провідне місце посідають розвиток абстрактного мислення, здатність до прогнозування власного майбутнього, формування світогляду та життєвих цілей; визначено роль самосвідомості як центрального механізму, що забезпечує інтеграцію знань про себе, власні здібності, інтереси та можливості з уявленнями про професійний світ; акцентовано увагу на тому, що процес професійного самовизначення супроводжується внутрішніми суперечностями між бажаннями, можливостями та соціальними вимогами, що зумовлює виникнення ситуацій вибору та необхідність прийняття відповідальних рішень; уточнено значення

емоційної сфери, яка впливає на рівень впевненості у власних силах, стійкість до невизначеності та готовність до подолання труднощів.

Встановлено, що вибір професії старшокласниками зумовлюється комплексом взаємопов'язаних психологічних чинників, які функціонують у єдності та взаємодії, а саме: мотиваційні чинники, що визначають спрямованість особистості, рівень сформованості професійних інтересів і домінування внутрішніх або зовнішніх мотивів діяльності; когнітивні чинники, які включають рівень поінформованості про світ професій, адекватність уявлень про вимоги до різних видів діяльності, а також здатність до аналізу та оцінки власних можливостей; емоційно-вольові чинники, що відображають рівень розвитку саморегуляції, наполегливості, рішучості та емоційної стійкості у ситуаціях вибору; соціальні чинники, які проявляються у впливі сім'ї, однолітків, освітнього середовища та соціальних норм на формування професійних намірів.

Вказано, що мотиваційна сфера відіграє ключову роль у процесі професійного самовизначення, оскільки саме вона визначає спрямованість активності старшокласника та його готовність до усвідомленого вибору, а саме: проаналізовано значення внутрішньої мотивації як основи для формування стійкого інтересу до професійної діяльності, що забезпечує більш високий рівень задоволеності майбутньою працею; окреслено роль зовнішніх мотивів, пов'язаних із престижем професії, матеріальним забезпеченням та соціальним статусом, які можуть як стимулювати, так і деформувати процес вибору; підкреслено значення ціннісних орієнтацій як регуляторів поведінки, що визначають пріоритети та життєві цілі особистості.

Окрему увагу приділено когнітивному компоненту, який забезпечує інформаційну основу для прийняття професійного рішення, а саме: розкрито значення знань про власні здібності, інтереси та індивідуальні особливості як передумови адекватного вибору; охарактеризовано роль уявлень про професійний світ, які формуються під впливом освітнього процесу, засобів

масової інформації та соціального оточення; встановлено, що недостатній рівень поінформованості або спотворені уявлення про професії можуть призводити до помилкових рішень і подальшого професійного розчарування.

Проаналізовано емоційно-вольову сферу як важливий регулятор професійного вибору, а саме: обґрунтовано, що рівень розвитку вольових якостей визначає здатність старшокласника долати труднощі, приймати рішення в умовах невизначеності та нести відповідальність за власний вибір; підкреслено значення емоційної стабільності як чинника, що забезпечує адекватне реагування на стресові ситуації, пов'язані з вибором професії; визначено, що низький рівень саморегуляції може спричиняти відкладання прийняття рішення або залежність від зовнішніх впливів.

Вказано, що соціальне середовище виступає важливим контекстом формування професійних намірів, а саме: проаналізовано вплив сім'ї як основного агента соціалізації, який формує первинні уявлення про працю, цінності та життєві орієнтири; окреслено роль освітнього середовища у наданні інформації про професії та створенні умов для розвитку інтересів і здібностей; визначено значення однолітків як референтної групи, що впливає на формування установок і поведінкових стратегій; підкреслено роль соціально-економічних умов, які визначають доступність певних професій і можливості їх реалізації.

Таким чином, у першому розділі сформовано цілісне уявлення про психологічні чинники вибору професії старшокласниками як складну систему взаємодії внутрішніх і зовнішніх детермінант, що визначають процес професійного самовизначення, обґрунтовано необхідність комплексного підходу до вивчення цього феномена та окреслено теоретичні передумови для подальшого емпіричного дослідження і розробки психолого-педагогічних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу професійного вибору у старшому шкільному віці.

РОЗДІЛ II

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

2.1. Методика дослідження та характеристика вибірки

Емпіричне дослідження здійснено на базі загальноосвітніх закладів освіти, гімназій та ліцеїв м. Києва у січні 2026 року. До складу вибірки включено 50 учнів старших класів віком 15-17 років, що відповідає періоду активного професійного самовизначення, формування життєвих планів та становлення ціннісно-сміслових орієнтацій. Обраний віковий діапазон є психологічно значущим, оскільки саме в цей період інтенсивно розвивається рефлексія, здатність до самоаналізу, усвідомлення власних інтересів, можливостей і перспектив майбутньої професійної діяльності.

Вибірка сформована за принципом однорідності соціально-освітнього середовища – всі респонденти навчаються у закладах загальної середньої освіти міського типу, перебувають у подібних умовах навчальної діяльності, соціальної взаємодії та інформаційного впливу. Організація дослідження здійснена з дотриманням етичних норм психологічної науки – забезпечено добровільність участі, конфіденційність отриманої інформації, а також інформованість учасників щодо мети та змісту дослідження. Усі респонденти виконували завдання у стандартних умовах, що виключає вплив ситуативних факторів і забезпечує надійність отриманих даних.

З метою комплексного вивчення особливостей професійного самовизначення старшокласників, їхніх індивідуально-психологічних характеристик, рівня соціальної адаптації та мотиваційної спрямованості застосовано систему взаємодоповнюючих психодіагностичних методик, а саме: опитувальник професійної готовності (ППГ за Л. Кабардовою), методику «Визначення типу особистості» (Дж. Голланда), методику

дослідження соціальної адаптованості, а також методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса. Така комбінація інструментів дозволяє охопити ключові аспекти особистості – від професійних інтересів і здібностей до соціально-психологічної адаптованості та внутрішньої мотиваційної структури.

Опитувальник професійної готовності (ППГ за Л. Кабардовою) використано як базовий інструмент для діагностики сформованості професійних нахилів, інтересів і готовності до вибору майбутньої професійної діяльності. Дана методика має комплексний характер і спрямована на виявлення взаємозв'язку між трьома ключовими компонентами професійного самовизначення – рівнем сформованості практичних умінь, емоційним ставленням до діяльності та мотиваційною готовністю здійснювати її у майбутньому. Структура опитувальника передбачає оцінювання кожного запропонованого виду діяльності за трьома параметрами – «вміння», «ставлення» та «бажання», що дозволяє здійснити багатовимірний аналіз професійної орієнтації особистості. Оцінювання здійснюється за трьохбальною шкалою (0–2 бали), де високі значення свідчать про сформованість відповідного компонента, а низькі – про його недостатній розвиток або відсутність.

Параметр «вміння» відображає рівень практичного володіння певними видами діяльності та дозволяє оцінити реальний досвід учня. У цьому контексті важливим є акцент на регулярності та успішності виконання дій, що виключає випадкові або ситуативні прояви активності. Параметр «ставлення» характеризує емоційний компонент діяльності, зокрема ступінь зацікавленості, задоволення або, навпаки, негативних переживань у процесі її виконання. Параметр «бажання» відображає мотиваційний аспект і свідчить про готовність включити відповідну діяльність у власний професійний шлях. Зміст опитувальника побудований таким чином, щоб охопити широкий спектр діяльностей, які відповідають основним типам професійної взаємодії – «людина – людина», «людина – техніка», «людина – природа», «людина –

знакова система» та «людина – художній образ». Така структура дозволяє визначити домінуючі сфери професійної спрямованості, а також виявити потенційні зони розвитку.

Особливістю методики є її орієнтація на самооцінку, що сприяє активізації рефлексивних процесів у старшокласників. Виконання завдань стимулює усвідомлення власних здібностей, інтересів і професійних уподобань, що має не лише діагностичне, але й розвивальне значення. Водночас чітка інструкція щодо оцінювання забезпечує стандартизацію процедури та підвищує об'єктивність отриманих результатів.

Обробка результатів передбачає підрахунок сумарних балів за кожним параметром у межах кожного типу діяльності. Найбільш виражена сфера визначається за максимальною кількістю балів, що дозволяє встановити провідні професійні інтереси. Додатковий аналіз співвідношення між параметрами дає змогу оцінити узгодженість між здібностями, емоційним ставленням і мотивацією, що є важливим критерієм обґрунтованості професійного вибору.

Застосування ППГ у дослідженні забезпечує глибоке розуміння структури професійної готовності старшокласників та дозволяє виявити як сформовані, так і недостатньо розвинені компоненти, що мають значення для подальшої психокорекційної роботи.

Методика «Визначення типу особистості» (Дж. Голланда) застосована з метою виявлення індивідуально-типологічних особливостей особистості старшокласників та визначення їхньої відповідності певним типам професійного середовища. Теоретичною основою методики є концепція професійного вибору Дж. Голланда, згідно з якою людина прагне обрати таку професійну діяльність, яка найбільшою мірою відповідає її особистісним характеристикам, інтересам, цінностям та здібностям. Відповідно до цієї концепції виділено шість типів особистості – реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенціональний, діловий та артистичний, кожен з яких має

специфічну структуру мотиваційних, когнітивних та поведінкових характеристик.

Процедура проведення методики передбачає здійснення вибору між двома альтернативними професіями у кожній із запропонованих пар. Респонденту пропонується обрати ту професію, яка є для нього більш привабливою, що дозволяє виявити переважні інтереси без прямого запитання про них. Такий підхід мінімізує вплив соціально бажаних відповідей і сприяє отриманню більш щирих результатів. Важливим є обмеження часу на прийняття рішення, що орієнтує респондентів на інтуїтивний вибір і дозволяє фіксувати більш глибокі уподобання. Зміст методики охоплює широкий спектр професій, які репрезентують різні сфери діяльності – технічну, гуманітарну, соціальну, управлінську, творчу та інші. Кожна пара професій побудована таким чином, щоб відобразити протиставлення різних типів діяльності, що дозволяє більш точно диференціювати інтереси особистості. У процесі виконання завдання респондент здійснює серію виборів, які в сукупності формують індивідуальний профіль професійних уподобань.

Обробка результатів здійснюється шляхом підрахунку кількості виборів, що відповідають кожному типу особистості. Для цього використовується спеціальний ключ, який дозволяє співвіднести кожну відповідь із певним типом. Найвищий показник свідчить про домінуючий тип особистості, тоді як інші показники відображають другорядні або потенційні напрями розвитку. Таким чином, формується індивідуальний типологічний профіль, який може включати один або декілька виражених типів. Кожен із типів особистості має свою психологічну специфіку. Реалістичний тип характеризується орієнтацією на практичну діяльність, роботу з технічними об'єктами, конкретними завданнями та матеріальними результатами. Для нього притаманні розвинені моторні навички, просторове мислення, прагнення до чітких і структурованих дій. Інтелектуальний тип орієнтований на аналітичну діяльність, розв'язання складних задач, дослідницьку роботу,

що потребує абстрактного мислення та високого рівня інтелектуальної активності. Соціальний тип характеризується спрямованістю на взаємодію з людьми, розвитком комунікативних навичок, емпатії та бажання допомагати іншим.

Конвенціональний тип відзначається схильністю до впорядкованої, структурованої діяльності, роботи з інформацією, документами, числовими даними. Для нього характерні організованість, дисциплінованість, орієнтація на правила та стандарти. Діловий тип пов'язаний із прагненням до лідерства, управління, впливу на інших, досягнення соціального статусу та визнання. Артистичний тип характеризується творчою спрямованістю, емоційною чутливістю, уявою та прагненням до самовираження у мистецькій діяльності.

Застосування методики Голланда у дослідженні дозволяє встановити відповідність між типом особистості старшокласника та потенційними сферами професійної діяльності, що є важливим для формування адекватних професійних намірів. Крім того, вона забезпечує можливість виявлення внутрішніх суперечностей між різними типами інтересів, що може впливати на процес професійного вибору.

Методика дослідження соціальної адаптованості використана з метою визначення рівня соціально-психологічної адаптації старшокласників, їхньої здатності ефективно функціонувати у соціальному середовищі, а також виявлення проявів емоційної напруженості, тривожності та внутрішніх конфліктів. Дана методика має діагностичний характер і спрямована на оцінку загального психоемоційного стану особистості, що безпосередньо впливає на процес професійного самовизначення. Процедура проведення передбачає ознайомлення респондентів із 25 твердженнями, які відображають різні аспекти психологічного стану, зокрема соматичні прояви напруження, труднощі концентрації уваги, підвищену тривожність, емоційну нестабільність, невпевненість у собі, схильність до уникнення труднощів. Респондент має визначити, наскільки кожне твердження відповідає його самопочуттю, обравши один із варіантів – «так» або «ні».

Зміст тверджень спрямований на виявлення як фізіологічних, так і психологічних проявів дезадаптації, що дозволяє отримати цілісне уявлення про стан особистості. Зокрема, враховуються такі показники, як рівень тривожності, емоційна вразливість, здатність до саморегуляції, рівень внутрішнього напруження, наявність психосоматичних симптомів. Це забезпечує комплексний підхід до оцінки соціальної адаптованості. Обробка результатів здійснюється шляхом підрахунку кількості відповідей «так», що відображають наявність дезадаптаційних проявів. Отриманий сумарний показник дозволяє віднести респондента до певного рівня соціальної адаптації – високого, середнього, низького або дуже низького. Така градація дає змогу оцінити ступінь психологічного благополуччя та виявити потенційні ризики, які можуть ускладнювати процес професійного самовизначення.

Застосування даної методики у дослідженні дозволяє врахувати емоційно-психологічний контекст розвитку особистості старшокласника, що є важливим чинником формування його професійних намірів. Високий рівень соціальної адаптованості сприяє більш усвідомленому та впевненому вибору професії, тоді як наявність дезадаптаційних проявів може зумовлювати невизначеність, тривожність та труднощі у прийнятті рішень.

Методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса використана з метою виявлення домінуючих мотиваційних орієнтацій старшокласників, які визначають їхню поведінку, характер взаємодії з оточенням та особливості професійного самовизначення. Дана методика ґрунтується на уявленні про те, що діяльність особистості детермінується її внутрішніми установками, цінностями та пріоритетами, які можуть бути спрямовані на власні інтереси, на взаємодію з іншими людьми або на досягнення результату у діяльності. Процедура проведення методики передбачає роботу з 27 судженнями, кожне з яких містить три варіанти відповіді. Респонденту пропонується здійснити подвійний вибір – визначити відповідь, яка є найбільш привабливою та найбільшою мірою відповідає його переконанням,

а також ту, яка є найменш привабливою та найменше відповідає його внутрішнім установкам. Такий формат дозволяє більш точно виявити ієрархію особистісних цінностей, оскільки змушує здійснювати порівняльний аналіз альтернатив.

Зміст суджень охоплює різні аспекти життєдіяльності особистості – ставлення до праці, навчання, міжособистісних відносин, досягнення успіху, організації діяльності, самореалізації. Це забезпечує комплексне дослідження мотиваційної сфери та дозволяє виявити провідні орієнтації, які визначають поведінкові стратегії особистості. Обробка результатів здійснюється шляхом нарахування балів за кожним типом спрямованості – «на себе» (Я), «на спілкування» (С) та «на справу» (Д). Відповідям, обраним як найбільш привабливими, надається 2 бали, найменш привабливим – 0 балів, іншим – 1 бал. Сумування балів за кожним типом дозволяє визначити домінуючу спрямованість особистості.

Спрямованість на себе (Я) характеризується орієнтацією на особисті досягнення, прагненням до визнання, статусу, домінування, а також підвищеною увагою до власних інтересів і потреб. Для такого типу притаманні схильність до суперництва, чутливість до оцінки з боку інших, прагнення до самоствердження. Спрямованість на спілкування (С) відображає орієнтацію на міжособистісні взаємини, потребу у підтримці контактів, співпраці, емоційній взаємодії. Для цього типу характерні комунікабельність, доброзичливість, орієнтація на групові цінності та соціальне схвалення. Спрямованість на справу (Д) пов'язана з орієнтацією на діяльність, результат, ефективність виконання завдань, прагненням до досягнення цілей та вирішення практичних проблем.

Застосування методики Б. Басса у дослідженні дозволяє виявити мотиваційний вектор особистості, що має безпосередній вплив на процес професійного самовизначення. Домінування певного типу спрямованості визначає характер вибору професії, стиль діяльності та взаємодії з іншими людьми у професійному середовищі. Зокрема, орієнтація на справу сприяє

вибору діяльностей, що потребують високої відповідальності та результативності, орієнтація на спілкування – професій соціального типу, тоді як спрямованість на себе може бути пов'язана з прагненням до престижних і статусних видів діяльності.

Отже, застосування комплексу психодіагностичних методик забезпечує всебічне дослідження особистості старшокласників у контексті професійного самовизначення. Використані інструменти дозволяють охопити різні рівні психологічної організації – від професійних інтересів і здібностей до соціальної адаптованості та мотиваційної структури. Такий підхід створює науково обґрунтовану основу для подальшого аналізу отриманих результатів і розробки психокорекційних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу професійного самовизначення старшокласників.

2.2. Результати дослідження психологічних чинників вибору професії та їх інтерпретація

За результатами застосування опитувальника професійної готовності встановлено, що у структурі професійних нахилів старшокласників переважають кілька провідних типів діяльності, які відображають їхні інтереси, здібності та мотиваційні орієнтації. Аналіз сумарних показників за трьома параметрами – «вміння», «ставлення» та «бажання» – дозволив виявити загальні тенденції професійного самовизначення досліджуваних. Найбільш вираженим виявився тип «людина – людина», який зафіксовано у 32 % респондентів. Отримані дані свідчать про значну орієнтацію старшокласників на соціальну взаємодію, міжособистісне спілкування та діяльності, пов'язані з допомогою іншим людям. Така тенденція пояснюється віковими особливостями юнацького періоду, для якого характерним є підвищення значущості соціальних контактів, формування ідентичності через взаємодію з іншими, а також прагнення до соціального визнання. Крім того, освітнє середовище, орієнтоване на гуманітарні цінності та розвиток

комунікативних навичок, сприяє формуванню інтересу до професій соціального спрямування.

Другу позицію за рівнем вираженості посідає тип «людина – знакова система», який виявлено у 24 % учнів. Це свідчить про достатньо високий рівень інтелектуально-аналітичної спрямованості, здатність до роботи з інформацією, символами, текстами, формулами. Така тенденція пов'язана з вимогами сучасної освіти, яка акцентує увагу на розвитку логічного мислення, навичок роботи з інформацією та цифрової грамотності. Водночас цей результат відображає орієнтацію частини старшокласників на професії, пов'язані з інформаційними технологіями, економікою, аналітикою.

Тип «людина – художній образ» виявлено у 18 % респондентів, що свідчить про наявність творчого потенціалу, розвиненої уяви та потреби у самовираженні. Отримані показники пояснюються як індивідуальними особливостями учнів, так і впливом сучасної культури, яка стимулює інтерес до творчих професій, медіасфери, дизайну, мистецтва. Менш вираженими виявилися типи «людина – техніка» (14 %) та «людина – природа» (12 %) (рис. 2.1).

Рис. 2.1 Розподіл старшокласників за типами професійної спрямованості (ППГ)

Це може бути пов'язано зі зниженням інтересу до технічних та природничих професій серед підлітків, що частково зумовлено складністю таких напрямів, недостатньою популяризацією інженерних і аграрних спеціальностей, а також обмеженими можливостями практичного ознайомлення з відповідними видами діяльності у шкільному середовищі. Аналіз співвідношення параметрів «вміння», «ставлення» та «бажання» показав, що у більшості респондентів спостерігається узгодженість між інтересами та емоційним ставленням до діяльності, однак у частини учнів виявлено розбіжності між рівнем сформованості вмінь та бажанням обрати відповідну професію. Це свідчить про недостатній рівень усвідомлення власних можливостей або про вплив зовнішніх факторів, зокрема соціальних очікувань, престижності професій, думки батьків.

Отримані результати свідчать про переважання соціально-орієнтованих та інтелектуально-аналітичних професійних інтересів, що відображає сучасні тенденції розвитку особистості старшокласників та вплив освітнього середовища.

Аналіз результатів, отриманих за методикою Дж. Голланда, дозволив виявити структуру типологічних характеристик особистості старшокласників та визначити провідні напрями їхніх професійних уподобань. Отримані дані відображають не лише інтереси респондентів, але й глибинні особистісні особливості, що визначають їхню поведінку, стиль мислення, комунікацію та способи самореалізації. У результаті підрахунку балів за кожним типом особистості встановлено, що найбільш вираженим серед досліджуваних є соціальний тип, який зафіксовано у 30 % респондентів. Це свідчить про орієнтацію значної частини старшокласників на взаємодію з людьми, прагнення до встановлення міжособистісних контактів, надання допомоги та участі у соціально значущій діяльності. Такий результат узгоджується з

даними попередньої методики, де також зафіксовано домінування типу «людина – людина», що підтверджує системність отриманих результатів.

Переважає соціальний тип пояснюється віковими особливостями юнацького періоду – саме у цьому віці формується потреба у спілкуванні, зростає значущість групової взаємодії, посилюється орієнтація на соціальне схвалення. Крім того, сучасне освітнє середовище стимулює розвиток комунікативних компетентностей, що також впливає на формування відповідного типу особистості. Водночас така спрямованість може свідчити про прагнення до професій, пов'язаних із педагогікою, психологією, медициною, соціальною роботою.

Другу позицію посідає інтелектуальний тип, який виявлено у 22 % респондентів. Даний результат відображає орієнтацію частини старшокласників на аналітичну діяльність, дослідницьку роботу, розв'язання складних завдань, що потребують логічного мислення та високого рівня інтелектуальної активності. Наявність такого показника пояснюється як індивідуальними особливостями учнів, так і впливом навчального процесу, який орієнтований на розвиток когнітивних здібностей.

Інтелектуальний тип характеризується прагненням до самостійного пізнання, аналізу інформації, пошуку нових рішень, що свідчить про потенціал до наукової діяльності, технічних і аналітичних професій. Водночас відносно невисокий відсоток порівняно із соціальним типом може свідчити про певну складність таких професій для сприйняття старшокласниками або про недостатній рівень їх популяризації.

Третю позицію займає артистичний тип, який виявлено у 18 % досліджуваних. Отриманий результат свідчить про наявність значної групи учнів із вираженою потребою у творчому самовираженні, розвитку уяви, емоційній відкритості та креативності. Такі старшокласники схильні до нестандартного мислення, інтуїтивного підходу до вирішення завдань, що робить їх орієнтованими на мистецькі, дизайнерські, медійні професії.

Поширеність артистичного типу пояснюється впливом сучасного інформаційного простору, у якому значну роль відіграють творчі індустрії, соціальні мережі, цифровий контент. Це формує у молоді уявлення про можливість самореалізації через творчість, що відображається у результатах дослідження.

Діловий тип зафіксовано у 14 % респондентів, що свідчить про наявність групи старшокласників із вираженими лідерськими якостями, прагненням до управління, організації діяльності та досягнення соціального статусу. Такий тип характеризується активністю, ініціативністю, орієнтацією на досягнення результату через вплив на інших. Водночас відносно невисокий показник може бути пов'язаний із тим, що лідерські якості ще перебувають у стадії формування, а також із недостатнім досвідом управлінської діяльності у підлітків (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл старшокласників за типами особистості (за Дж. Голландом)

Тип особистості	Кількість осіб	%
Соціальний	15	30
Інтелектуальний	11	22
Артистичний	9	18
Діловий	7	14
Конвенціональний	5	10
Реалістичний	3	6
Разом	50	100

Конвенціональний тип виявлено у 10 % досліджуваних. Цей тип характеризується схильністю до впорядкованої, структурованої діяльності, орієнтацією на правила, інструкції, роботу з документами та числовою інформацією. Низький рівень представленості цього типу може свідчити про те, що подібна діяльність не викликає значного інтересу у старшокласників через її формалізований характер та відсутність елементів творчості або соціальної взаємодії.

Найменш вираженим виявився реалістичний тип, який зафіксовано у 6 % респондентів. Це свідчить про низьку орієнтацію на практичну, технічну

діяльність, роботу з механізмами, інструментами, фізичними об'єктами. Такий результат може бути пов'язаний із загальною тенденцією зниження інтересу до робітничих і технічних професій серед молоді, а також із недостатньою популяризацією цих напрямів у сучасному суспільстві.

Узагальнюючи отримані результати, можна зазначити, що структура типів особистості старшокласників характеризується переважанням соціальної та інтелектуальної спрямованості, що відповідає сучасним тенденціям розвитку освіти та ринку праці. Водночас низька представленість реалістичного та конвенціонального типів свідчить про дисбаланс у професійних орієнтаціях, що може мати наслідки для майбутнього професійного вибору.

Отже, виявлено домінування соціального та інтелектуального типів особистості, що зумовлює орієнтацію старшокласників на професії, пов'язані з міжособистісною взаємодією та інтелектуальною діяльністю, тоді як технічні та регламентовані види діяльності мають нижчу привабливість.

Аналіз результатів, отриманих за методикою дослідження соціальної адаптованості, дозволив визначити рівень соціально-психологічної пристосованості старшокласників, а також виявити особливості їхнього емоційного стану, рівень внутрішньої напруженості, тривожності та здатності до саморегуляції. Отримані показники відображають важливий психологічний контекст, у якому відбувається процес професійного самовизначення, оскільки рівень адаптованості безпосередньо впливає на впевненість у собі, здатність приймати рішення та визначати власні життєві орієнтири. У результаті обробки даних встановлено, що серед досліджуваних переважає середній рівень соціальної адаптованості, який зафіксовано у 46 % респондентів. Такий результат свідчить про відносно стабільний психоемоційний стан більшості старшокласників, здатність адаптуватися до вимог соціального середовища, однак із наявністю окремих проявів внутрішньої напруженості, тривожності або невпевненості. Даний рівень є типовим для юнацького віку, оскільки період старшої школи

супроводжується значними психологічними навантаженнями, пов'язаними з навчальною діяльністю, підготовкою до іспитів, необхідністю вибору майбутньої професії.

Значна частина досліджуваних – 28 % – продемонструвала високий рівень соціальної адаптованості. Це свідчить про наявність у цих учнів достатнього рівня психологічної стійкості, емоційної врівноваженості, впевненості у собі та здатності ефективно взаємодіяти з оточенням. Такі старшокласники характеризуються більшою самостійністю у прийнятті рішень, здатністю контролювати власний емоційний стан та адекватно реагувати на складні життєві ситуації. Високий рівень адаптованості створює сприятливі умови для формування усвідомлених професійних намірів та реалізації власного потенціалу (рис. 2.2).

Рис. 2.2 Рівні соціальної адаптованості старшокласників

Водночас у 18 % респондентів виявлено низький рівень соціальної адаптованості, що свідчить про наявність труднощів у пристосуванні до соціального середовища, підвищену тривожність, емоційну нестабільність, невпевненість у собі. Для цієї групи характерними є труднощі у концентрації

уваги, схильність до переживання стресових станів, уникнення складних ситуацій. Такі особливості можуть негативно впливати на процес професійного самовизначення, оскільки ускладнюють прийняття рішень, формування чітких життєвих планів та адекватну оцінку власних можливостей. Особливої уваги заслуговує група респондентів із дуже низьким рівнем соціальної адаптованості, яка становить 8 %. Отримані дані свідчать про виражені дезадаптаційні прояви, що включають високий рівень тривожності, внутрішні конфлікти, почуття невпевненості, схильність до уникнення труднощів. У таких старшокласників спостерігається підвищена емоційна чутливість, нестабільність психоемоційного стану, що може суттєво ускладнювати процес професійного самовизначення та вимагати психологічної підтримки.

Загалом структура отриманих результатів свідчить про те, що більшість старшокласників перебуває у стані відносної психологічної рівноваги, однак значна частина потребує розвитку адаптивних механізмів, зниження рівня тривожності та підвищення впевненості у собі. Виявлені особливості можуть бути зумовлені як віковими чинниками, так і впливом сучасного соціального середовища, яке характеризується високим рівнем невизначеності, інформаційним навантаженням та підвищеними вимогами до особистості.

Отже, переважає середній рівень соціальної адаптованості, що відображає відносну психологічну стабільність старшокласників, однак наявність групи з низькими показниками свідчить про необхідність психологічної підтримки у процесі професійного самовизначення.

Аналіз результатів, отриманих за методикою діагностики спрямованості особистості Б. Басса, дозволив виявити домінуючі мотиваційні орієнтації старшокласників, які визначають характер їхньої діяльності, особливості взаємодії з оточенням та специфіку професійного самовизначення. Отримані показники відображають глибинну структуру особистісних установок, що лежать в основі вибору життєвого та професійного шляху. У результаті обробки даних встановлено, що найбільш

вираженою є спрямованість на спілкування, яка зафіксована у 38 % респондентів. Це свідчить про домінування орієнтації на міжособистісні взаємини, потребу у соціальній взаємодії, підтримці контактів, емоційній близькості та співпраці. Старшокласники з такою спрямованістю характеризуються високим рівнем комунікабельності, відкритістю до взаємодії, орієнтацією на групові цінності та соціальне схвалення. Така тенденція є закономірною для юнацького віку, оскільки саме в цей період значно зростає роль соціального середовища, формується потреба у належності до групи, утвердженні власної ідентичності через взаємодію з іншими. Переважання спрямованості на спілкування також узгоджується з результатами попередніх методик, де зафіксовано домінування соціального типу особистості та професійної орієнтації типу «людина – людина». Це свідчить про системність отриманих результатів і підтверджує, що значна частина старшокласників орієнтується на професії, пов'язані з комунікацією, допомогою іншим, соціальною взаємодією.

Другою за рівнем вираженості є спрямованість на справу, яка виявлена у 34 % респондентів. Отримані дані свідчать про наявність у значної частини старшокласників орієнтації на результат діяльності, прагнення до ефективного виконання завдань, відповідальності та досягнення поставлених цілей. Для таких учнів характерними є організованість, наполегливість, здатність до планування діяльності та орієнтація на практичний результат. Водночас цей тип спрямованості свідчить про формування професійної зрілості, оскільки орієнтація на справу є важливим компонентом успішної професійної діяльності. Слід зазначити, що достатньо високий рівень спрямованості на справу може бути пов'язаний із впливом освітнього середовища, яке стимулює досягнення навчальних результатів, формує відповідальність та дисциплінованість. Крім того, сучасні соціальні умови, що характеризуються конкуренцією та необхідністю досягнення успіху, сприяють розвитку відповідної мотиваційної орієнтації.

Найменш вираженою виявилася спрямованість на себе, яка зафіксована у 28 % досліджуваних. Даний показник свідчить про відносно помірний рівень орієнтації на власні інтереси, прагнення до самоствердження, досягнення особистого успіху та визнання. Старшокласники з такою спрямованістю можуть проявляти прагнення до лідерства, конкуренції, однак ці тенденції не є домінуючими у загальній структурі мотивації.

Порівняльний аналіз отриманих результатів дозволяє зробити висновок про переважання соціально орієнтованих та діяльнісно орієнтованих мотиваційних установок над індивідуалістичними. Це свідчить про те, що для більшості старшокласників характерним є поєднання прагнення до взаємодії з іншими та орієнтації на результат діяльності, що створює сприятливі передумови для професійної самореалізації у соціально значущих сферах (рис. 2.3).

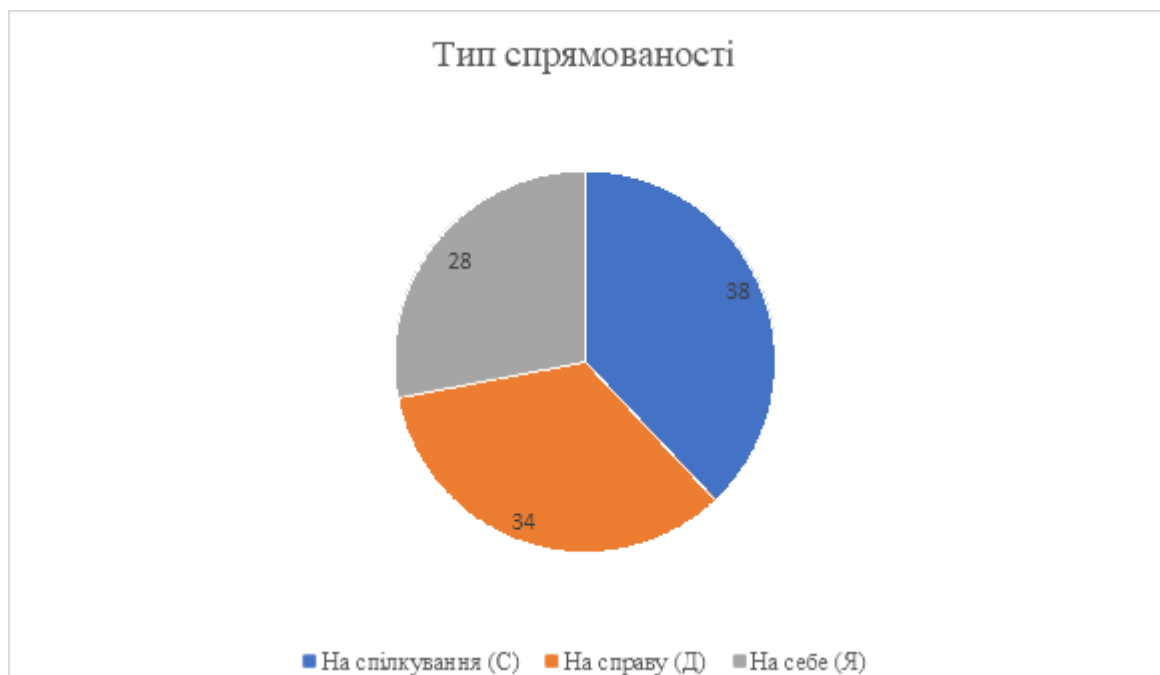

Рис. 2.3 Розподіл старшокласників за типами спрямованості особистості (за Б. Бассом)

У структурі мотиваційної спрямованості старшокласників переважає орієнтація на спілкування та діяльність, що свідчить про соціальну

спрямованість та готовність до продуктивної взаємодії у професійному середовищі.

У результаті проведеного емпіричного дослідження встановлено, що професійне самовизначення старшокласників характеризується переважанням соціально орієнтованих та інтелектуально-аналітичних тенденцій, що проявляється у домінуванні типів «людина – людина» та «людина – знакова система», а також соціального типу особистості за Дж. Голландом. Отримані результати свідчать про значущість міжособистісної взаємодії, комунікації та інтелектуальної діяльності у структурі професійних орієнтацій досліджуваних. Встановлено, що більшість старшокласників характеризується середнім рівнем соціальної адаптованості, що відображає відносну стабільність психоемоційного стану, однак наявність груп із низьким рівнем адаптації вказує на потребу у розвитку адаптивних ресурсів та психологічної підтримки. Виявлено, що мотиваційна сфера особистості досліджуваних характеризується переважанням спрямованості на спілкування та діяльність, що створює передумови для ефективної професійної реалізації у соціально значущих сферах.

Отже, отримані результати свідчать про взаємозв'язок між професійними інтересами, типом особистості, рівнем соціальної адаптованості та мотиваційною спрямованістю, що визначає складний і багатовимірний характер процесу професійного самовизначення у старшокласників. Встановлені тенденції підтверджують необхідність цілеспрямованої психокорекційної роботи, спрямованої на розвиток усвідомленості професійного вибору, підвищення рівня соціальної адаптованості та формування адекватної мотиваційної структури особистості.

2.3. Психокорекційна програма оптимізації процесу професійного самовизначення старшокласників

Психокорекційну програму оптимізації процесу професійного самовизначення старшокласників розроблено з урахуванням сучасних наукових підходів до розвитку особистості в юнацькому віці, а також з опорою на положення диференційно-психологічного, діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходів. У процесі її створення враховано специфіку вікового етапу старшокласників, що характеризується активним формуванням ціннісно-сислової сфери, розвитком рефлексії, становленням життєвих планів та професійних намірів, а також підвищеною чутливістю до соціального впливу та зовнішніх очікувань.

Зміст програми структуровано таким чином, щоб забезпечити комплексний вплив на ключові психологічні чинники професійного самовизначення, серед яких особливе місце посідають мотиваційна спрямованість, рівень усвідомлення власних індивідуально-психологічних особливостей, сформованість професійних інтересів, здатність до прийняття рішень та рівень соціальної адаптованості. У програмі передбачено системне поєднання діагностичного, розвивального та корекційного компонентів, що дозволяє не лише виявити актуальний стан сформованості професійної готовності, але й здійснити цілеспрямований вплив на її розвиток.

У межах реалізації програми здійснено добір психодіагностичних методик, які забезпечують всебічне дослідження особистості старшокласників у контексті їх професійного самовизначення. До таких методик віднесено опитувальник професійної готовності (ППГ за Л. Кабардовою), методику «Визначення типу особистості» (Дж. Голланда), методику дослідження соціальної адаптованості, а також методику діагностики спрямованості особистості Б. Басса. Кожна з цих методик має власну діагностичну спрямованість і дозволяє розкрити окремі аспекти професійного становлення особистості.

Опитувальник професійної готовності (ППГ за Л. Кабардовою) використано як базовий інструмент для визначення рівня сформованості професійних намірів, усвідомленості вибору професії та ступеня готовності

до майбутньої професійної діяльності. Застосування даної методики дозволяє отримати інформацію про те, наскільки старшокласник орієнтований на певний професійний напрям, чи відповідає його вибір особистісним характеристикам, а також чи сформовано у нього адекватне уявлення про зміст майбутньої діяльності. У процесі психокорекційної роботи результати цієї методики використовуються як основа для індивідуалізації впливу, оскільки саме рівень професійної готовності визначає потребу в додаткових корекційних заходах.

Методика «Визначення типу особистості» (Дж. Голланда) застосована з метою виявлення професійних інтересів та схильностей старшокласників відповідно до типології, що включає реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенційний, підприємницький та артистичний типи. Використання цієї методики дозволяє встановити відповідність між особистісними характеристиками та можливими професійними напрямками, що є ключовим чинником успішного професійного самовизначення. Отримані дані інтегруються у зміст тренінгових занять, де акцент робиться на усвідомленні власного типу та його співвіднесенні з вимогами професійного середовища. Методика дослідження соціальної адаптованості включена до програми з метою оцінки рівня соціальної інтеграції старшокласників, їх здатності до ефективної взаємодії в соціальному середовищі, а також рівня психологічного комфорту у міжособистісних відносинах. Застосування цієї методики дозволяє виявити труднощі, пов'язані з комунікацією, прийняттям соціальних ролей та адаптацією до нових умов, що є важливим аспектом професійного становлення, оскільки будь-яка професійна діяльність передбачає взаємодію з іншими людьми.

Методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса використовується для визначення домінуючого типу спрямованості – на себе, на спілкування або на діяльність. Дана характеристика є важливою для розуміння мотиваційної структури особистості та її впливу на вибір професії. У межах психокорекційної програми результати цієї методики враховуються

при формуванні індивідуальних рекомендацій, спрямованих на гармонізацію мотиваційної сфери та розвиток більш адаптивних форм поведінки. Зміст психокорекційної програми передбачає проведення серії групових занять, спрямованих на розвиток самопізнання, формування адекватної самооцінки, усвідомлення власних професійних інтересів та цінностей, а також розвиток навичок прийняття рішень. У ході занять використовуються інтерактивні методи роботи – дискусії, рольові ігри, вправи на рефлексію, аналіз життєвих ситуацій, що дозволяє активізувати внутрішні ресурси особистості та сприяє більш глибокому усвідомленню власних можливостей.

Особлива увага у програмі приділяється формуванню навичок професійного вибору, що включає здатність аналізувати інформацію про професії, співвідносити власні інтереси та здібності з вимогами професійної діяльності, а також приймати обґрунтовані рішення. З цією метою запропоновано вправи, спрямовані на розвиток критичного мислення, прогнозування наслідків вибору та формування відповідальності за прийняті рішення. У межах програми також передбачено роботу з батьками старшокласників, оскільки їх вплив на процес професійного самовизначення є надзвичайно значущим. Проведено інформаційно-просвітницькі заходи, спрямовані на підвищення обізнаності батьків щодо особливостей професійного становлення підлітків, а також на формування конструктивних форм підтримки їхнього вибору (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Структура психокорекційної програми професійного самовизначення
старшокласників**

Компонент програми	Зміст роботи	Очікуваний вплив
Діагностичний	Проведення психодіагностичних методик	Визначення рівня професійного самовизначення
Розвивальний	Тренінгові заняття, вправи, дискусії	Розвиток самопізнання та мотивації
Корекційний	Індивідуальні рекомендації, робота з труднощами	Оптимізація професійного вибору
Просвітницький	Робота з батьками та педагогами	Формування підтримуючого середовища

Загальна структура програми передбачає поетапну реалізацію, що включає діагностичний, формувальний та підсумковий етапи. На діагностичному етапі здійснено комплексне обстеження старшокласників із використанням зазначених методик, що дозволило визначити вихідний рівень сформованості професійного самовизначення. Формувальний етап спрямовано на реалізацію психокорекційного впливу, що здійснюється через систему тренінгових занять. Підсумковий етап передбачає узагальнення результатів та формування індивідуальних рекомендацій для кожного учасника.

У процесі реалізації програми особлива увага приділяється принципу індивідуалізації, що передбачає врахування особистісних особливостей кожного старшокласника. Це дозволяє підвищити ефективність психокорекційного впливу та забезпечити більш глибокі зміни у структурі особистості. Загалом запропонована психокорекційна програма спрямована на формування цілісного уявлення про професійне майбутнє, розвиток внутрішньої готовності до професійного вибору та підвищення рівня усвідомленості цього процесу. Її реалізація забезпечує створення умов для гармонійного поєднання особистісних інтересів та соціальних вимог, що є ключовою передумовою успішного професійного становлення.

Зміст тренінгової програми структуровано відповідно до логіки поступового розвитку самосвідомості особистості – від усвідомлення власних індивідуально-психологічних особливостей до формування здатності здійснювати обґрунтований професійний вибір. На початковому етапі реалізації програми акцент зроблено на формуванні базових навичок самопізнання, що виступає необхідною умовою адекватного професійного самовизначення. У процесі проведення занять використано вправи, спрямовані на усвідомлення особистісних рис, інтересів, здібностей, цінностей, а також життєвих пріоритетів. Особлива увага приділяється розвитку рефлексивних умінь, що дозволяють старшокласникам аналізувати

власний досвід, оцінювати свої можливості та визначати напрямки подальшого розвитку.

У межах цього блоку запропоновано вправи, спрямовані на усвідомлення структури «Я-концепції», що включає когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Застосування таких вправ сприяє формуванню більш цілісного уявлення про себе, зменшенню внутрішніх суперечностей та підвищенню рівня психологічної стабільності. Одночасно здійснено роботу над формуванням адекватної самооцінки, що є важливим чинником професійного вибору, оскільки дозволяє уникнути як завищених, так і занижених очікувань щодо власних можливостей. Наступний блок програми спрямовано на розвиток професійних інтересів та усвідомлення їх зв'язку з індивідуально-психологічними особливостями. У процесі реалізації цього блоку використано результати методики Дж. Голланда, що дозволяє співвіднести тип особистості з відповідними професійними сферами. З метою поглиблення розуміння власних професійних уподобань запропоновано вправи, спрямовані на аналіз привабливості різних видів діяльності, визначення домінуючих інтересів та їх ієрархії. Учасникам запропоновано здійснити моделювання власного професійного майбутнього, що включає опис бажаної діяльності, умов праці, соціального оточення та можливостей самореалізації.

Особливе місце у програмі займає блок, спрямований на формування навичок прийняття рішень. У межах цього блоку здійснено ознайомлення старшокласників із основними етапами процесу прийняття рішень, що включає визначення проблемної ситуації, аналіз альтернатив, оцінку можливих наслідків та вибір оптимального варіанту. Для закріплення отриманих знань використано практичні вправи, що передбачають розв'язання ситуацій професійного вибору, аналіз реальних життєвих кейсів та обговорення можливих стратегій поведінки. У результаті такої роботи формується здатність до усвідомленого та відповідального прийняття рішень, що є ключовою компетентністю у процесі професійного самовизначення.

Окремий напрям психокорекційної роботи спрямовано на розвиток соціальної адаптованості старшокласників. У цьому контексті особлива увага приділяється формуванню комунікативних навичок, здатності до ефективної взаємодії з іншими людьми, а також умінню вирішувати конфліктні ситуації. У процесі занять використано рольові ігри, що моделюють різні соціальні ситуації, пов'язані з професійною діяльністю, зокрема співбесіди, робочі зустрічі, взаємодію з колегами та керівництвом. Це дозволяє старшокласникам отримати досвід соціальної взаємодії та підвищити рівень впевненості у власних можливостях.

Важливим компонентом програми є робота з мотиваційною сферою особистості, що здійснюється на основі результатів методики Б. Басса. У процесі психокорекційного впливу особлива увага приділяється гармонізації спрямованості особистості, зокрема розвитку орієнтації на діяльність та соціальну взаємодію, що є більш адаптивними у контексті професійного становлення. Для цього запропоновано вправи, спрямовані на усвідомлення власних мотивів, формування довгострокових цілей, а також розвиток внутрішньої мотивації до професійної діяльності (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Структура тренінгових занять психокорекційної програми

Блок програми	Основний зміст	Психологічний вплив
Самопізнання	Усвідомлення особистісних рис, інтересів, цінностей	Формування адекватної Я-концепції
Професійні інтереси	Аналіз типів особистості та професій	Усвідомлення професійної спрямованості
Прийняття рішень	Розгляд альтернатив, аналіз наслідків	Розвиток відповідальності та самостійності
Соціальна адаптація	Розвиток комунікації та взаємодії	Підвищення соціальної компетентності
Мотиваційна сфера	Формування цілей та мотивів	Оптимізація професійної спрямованості

Паралельно із груповою роботою здійснено індивідуальне консультування старшокласників, що дозволяє врахувати специфіку їх особистісного розвитку, рівень професійної визначеності та наявні труднощі.

У межах індивідуальної роботи здійснено аналіз результатів психодіагностики, визначено сильні сторони особистості, а також окреслено напрямки подальшого розвитку. На основі цього запропоновано індивідуальні рекомендації, що включають поради щодо вибору професії, розвитку необхідних навичок та подолання внутрішніх бар'єрів.

Рекомендаційний компонент програми побудовано з урахуванням типологічних особливостей особистості, що дозволяє забезпечити адресність психологічного впливу. Зокрема, для осіб із домінуванням реалістичного типу запропоновано рекомендації щодо вибору професій, пов'язаних із практичною діяльністю, технікою та виробництвом, а також розвитку технічних навичок. Для представників інтелектуального типу акцент зроблено на розвитку аналітичного мислення, науково-дослідницької діяльності та поглибленого вивчення навчальних дисциплін. Особи соціального типу отримують рекомендації щодо розвитку комунікативних навичок, емпатії та орієнтації на допомогу іншим, що є важливим для професій соціальної спрямованості.

Для старшокласників із вираженою орієнтацією на себе рекомендовано розвиток здатності до співпраці, формування навичок командної роботи та розширення соціального досвіду. У свою чергу, для осіб із домінуванням спрямованості на спілкування доцільним є розвиток професійної самостійності, вміння приймати рішення та брати на себе відповідальність. Особи, орієнтовані на діяльність, отримують рекомендації щодо поглиблення професійних знань, розвитку цілеспрямованості та підвищення рівня організованості (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Диференційовані рекомендації щодо професійного самовизначення

Тип особистості / спрямованості	Основні рекомендації
Реалістичний тип	Розвиток практичних навичок, технічних здібностей
Інтелектуальний тип	Поглиблення знань, аналітична діяльність
Соціальний тип	Розвиток комунікації, орієнтація на допомогу
Орієнтація на себе	Формування навичок взаємодії
Орієнтація на спілкування	Розвиток самостійності

Орієнтація на діяльність	Підвищення цілеспрямованості
--------------------------	------------------------------

Таким чином, формувальний етап психокорекційної програми забезпечує цілісний вплив на особистість старшокласника, сприяє розвитку його самосвідомості, формуванню професійних інтересів та навичок прийняття рішень, а також підвищенню рівня соціальної адаптованості. Реалізація запропонованих заходів створює умови для усвідомленого та відповідального професійного самовизначення, що виступає важливою передумовою успішної самореалізації особистості у майбутньому.

Завершальний блок психокорекційної програми оптимізації процесу професійного самовизначення старшокласників передбачає розкриття механізмів психологічного впливу, які забезпечують ефективність запропонованої системи заходів, а також обґрунтування внутрішньої логіки змін, що відбуваються в особистості учасників у процесі її реалізації. Такий підхід дозволяє не лише описати зміст програми, але й пояснити, за рахунок яких саме психологічних процесів досягається її результативність. У структурі психокорекційного впливу виокремлено декілька ключових механізмів, які взаємопов'язані між собою та реалізуються комплексно. Передусім, центральним механізмом виступає механізм усвідомлення, що полягає у переході від неструктурованого, фрагментарного уявлення про себе та власне професійне майбутнє до цілісного та рефлексивно опосередкованого образу «Я як суб'єкта професійного вибору». У межах реалізації програми забезпечено умови для актуалізації внутрішнього досвіду старшокласників, що дозволяє їм усвідомити власні інтереси, здібності, цінності та життєві орієнтири. Завдяки цьому формується внутрішня узгодженість особистісних характеристик, що виступає основою для прийняття обґрунтованих рішень.

Наступним важливим механізмом є механізм ідентифікації, який проявляється у процесі співвіднесення себе з певними професійними ролями та моделями поведінки. У ході тренінгових занять створено умови для

моделювання різних професійних ситуацій, що дозволяє старшокласникам «приміряти» на себе різні варіанти майбутньої діяльності. Такий досвід сприяє формуванню більш реалістичного уявлення про зміст професій, їх вимоги та можливості самореалізації, а також дозволяє знизити рівень невизначеності та тривожності, пов'язаної з вибором. Важливу роль у програмі відіграє механізм рефлексії, який забезпечує глибоке осмислення власного досвіду, переживань та дій. У процесі реалізації програми активно використано вправи, спрямовані на розвиток рефлексивних умінь, що дозволяє старшокласникам аналізувати результати власної діяльності, усвідомлювати причини успіхів і труднощів, а також визначати напрямки подальшого розвитку. Рефлексія виступає ключовим чинником особистісного зростання, оскільки забезпечує інтеграцію отриманого досвіду та його трансформацію у нові способи поведінки.

Окремо слід виділити механізм інтеріоризації, який полягає у засвоєнні соціально значущих норм, цінностей та моделей поведінки. У межах програми створено умови для формування внутрішньої мотивації до професійної діяльності, що здійснюється через усвідомлення її значущості для особистості та суспільства. Завдяки цьому зовнішні вимоги та очікування трансформуються у внутрішні переконання, що підвищує стійкість професійних намірів та сприяє їх реалізації. Важливим механізмом є також механізм саморегуляції, що забезпечує здатність особистості управляти власною поведінкою, емоційними станами та діяльністю у процесі професійного самовизначення. У межах програми реалізовано вправи, спрямовані на розвиток навичок планування, постановки цілей, контролю за їх досягненням, а також подолання труднощів. Це сприяє формуванню активної життєвої позиції та підвищує рівень відповідальності за власне майбутнє (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Механізми психологічного впливу психокорекційної програми

Механізм	Зміст впливу	Психологічний результат
Усвідомлення	Формування цілісного образу «Я»	Підвищення рівня самопізнання
Ідентифікація	Співвіднесення себе з професіями	Зниження невизначеності
Рефлексія	Аналіз досвіду та дій	Особистісне зростання
Інтеріоризація	Засвоєння цінностей і норм	Формування внутрішньої мотивації
Саморегуляція	Контроль поведінки та діяльності	Розвиток відповідальності

Логіка змін особистості старшокласників у процесі реалізації програми має поетапний характер і відображає поступовий перехід від зовнішньо детермінованих форм поведінки до внутрішньо зумовлених. На початковому етапі домінує ситуативна орієнтація, що проявляється у невизначеності професійних намірів, залежності від думки оточення та недостатній усвідомленості власних можливостей. У процесі психокорекційної роботи відбувається поступове формування внутрішніх орієнтирів, що дозволяє старшокласникам перейти до більш самостійного та усвідомленого вибору. Подальший розвиток пов'язаний із формуванням інтегрованої структури особистості, у межах якої узгоджуються мотиваційні, когнітивні та поведінкові компоненти. Це проявляється у здатності визначати власні цілі, планувати шляхи їх досягнення та здійснювати відповідні дії. Важливим показником цього етапу є зниження рівня внутрішніх суперечностей та підвищення рівня психологічної стабільності.

Завершальний етап характеризується формуванням стійкої професійної ідентичності, що проявляється у наявності чітко визначених професійних намірів, впевненості у правильності вибору та готовності до його реалізації. У цьому контексті особистість виступає як активний суб'єкт власного розвитку, здатний самостійно приймати рішення та нести відповідальність за їх наслідки. Важливим аспектом програми є забезпечення умов для перенесення сформованих умінь та навичок у реальне життя. З цією метою

запропоновано вправи, спрямовані на застосування отриманих знань у практичних ситуаціях, що дозволяє закріпити результати психокорекційного впливу та забезпечити їх стійкість. Особлива увага приділяється формуванню навичок самоаналізу та саморозвитку, що дозволяє старшокласникам продовжувати процес професійного самовизначення після завершення програми.

Таким чином, запропонована психокорекційна програма являє собою цілісну систему психологічного впливу, що базується на сучасних наукових підходах та забезпечує комплексний розвиток особистості старшокласника у контексті його професійного самовизначення. Її реалізація сприяє формуванню усвідомленого ставлення до вибору професії, розвитку внутрішньої мотивації, підвищенню рівня соціальної адаптованості та формуванню здатності до самостійного прийняття рішень. У результаті створюються умови для гармонійного поєднання індивідуальних особливостей особистості та вимог професійного середовища, що виступає основою успішної професійної самореалізації у майбутньому.

Висновки до другого розділу

У другому розділі проведено комплексне емпіричне дослідження психологічних чинників вибору професії старшокласниками на вибірці 50 учнів віком 15-17 років, що навчаються у закладах загальної середньої освіти м. Києва. Дослідження реалізовано із застосуванням валідного психодіагностичного інструментарію, зокрема опитувальника професійної готовності (ППГ за Л. Кабардовою), методики «Визначення типу особистості» Дж. Голланда, методики дослідження соціальної адаптованості та методики діагностики спрямованості особистості Б. Басса, що забезпечило багатовимірне вивчення особистості у контексті професійного самовизначення.

У ході дослідження визначено, що у структурі професійних орієнтацій старшокласників переважає соціальний вектор, зокрема тип «людина – людина», який виявлено у 32 % респондентів, що свідчить про орієнтацію на міжособистісну взаємодію, допомогу іншим та реалізацію у соціально значущих сферах діяльності. Встановлено також значущу представленість типу «людина – знакова система» – 24 %, що відображає розвиток аналітичного мислення та інтерес до інформаційно-інтелектуальної діяльності. Менш вираженими визначено типи «людина – художній образ» – 18 %, «людина – техніка» – 14 % та «людина – природа» – 12 %, що свідчить про нерівномірність розподілу професійних інтересів і певне зниження орієнтації на технічні та природничі напрями.

За результатами типологічного аналізу особистості встановлено домінування соціального типу за Дж. Голландом (30 %), що підтверджує спрямованість досліджуваних на комунікацію, взаємодію та соціальну активність. Інтелектуальний тип виявлено у 22 % респондентів, артистичний – у 18 %, діловий – у 14 %, конвенціональний – у 10 %, реалістичний – у 6 %, що відображає переважання гуманітарно-орієнтованих та креативних тенденцій над технічно-практичними. Встановлено узгодженість між результатами двох методик, що свідчить про системний характер професійних уподобань старшокласників.

Аналіз рівня соціальної адаптованості показав, що у 46 % досліджуваних визначено середній рівень адаптації, що характеризується відносною психологічною стабільністю за наявності окремих проявів тривожності та внутрішньої напруженості. Високий рівень адаптованості зафіксовано у 28 % респондентів, що свідчить про сформованість ефективних адаптивних механізмів, впевненість у собі та здатність до продуктивної соціальної взаємодії. Водночас у 18 % визначено низький рівень адаптованості та у 8 % – дуже низький, що відображає наявність труднощів у соціальній інтеграції, підвищену тривожність та потребу у психологічній підтримці.

Дослідження мотиваційної сфери дозволило встановити, що у структурі спрямованості особистості переважає орієнтація на спілкування (38 %), що вказує на значущість соціальних контактів, потребу у взаємодії та підтримці. Спрямованість на діяльність виявлено у 34 % респондентів, що свідчить про орієнтацію на досягнення результату, відповідальність та прагнення до ефективності. Спрямованість на себе визначено у 28 %, що відображає помірний рівень індивідуалістичних тенденцій, прагнення до самоствердження та досягнення особистого успіху.

Узагальнення отриманих результатів дозволяє констатувати наявність взаємозв'язку між професійними інтересами, типом особистості, рівнем соціальної адаптованості та мотиваційною спрямованістю, що визначає комплексний характер процесу професійного самовизначення. Встановлено, що переважання соціально-комунікативних орієнтацій поєднується із середнім рівнем адаптованості та орієнтацією на міжособистісну взаємодію, що створює передумови для вибору професій соціальної спрямованості. Водночас наявність групи з низькими показниками адаптації та недостатньою узгодженістю між інтересами і здібностями свідчить про потребу у цілеспрямованому психологічному супроводі.

На основі отриманих результатів запропоновано психокорекційну програму оптимізації процесу професійного самовизначення старшокласників, яка передбачає поєднання діагностичного, розвивального, корекційного та просвітницького компонентів. Програма спрямована на розвиток самопізнання, формування адекватної самооцінки, усвідомлення професійних інтересів, розвиток навичок прийняття рішень, підвищення рівня соціальної адаптованості та гармонізацію мотиваційної сфери особистості.

Реалізація запропонованої програми забезпечує формування цілісного уявлення про професійне майбутнє, підвищення рівня усвідомленості професійного вибору, розвиток внутрішніх ресурсів особистості та створення умов для гармонійного поєднання індивідуальних можливостей із вимогами

професійного середовища, що виступає важливою передумовою успішної професійної самореалізації старшокласників.

ВИСНОВОК

На основі теоретичного аналізу наукових джерел та проведеного емпіричного дослідження можна дійти наступних висновків.

Професійне самовизначення старшокласників постає як складний багатовимірний процес, що формується під впливом взаємодії індивідуально-психологічних, соціальних та вікових чинників, і передбачає інтеграцію мотиваційної, когнітивної, емоційно-вольової та ціннісно-сислової сфер особистості. У межах теоретичного аналізу узагальнено наукові підходи до розуміння вибору професії як динамічного процесу, що включає усвідомлення власних можливостей, формування професійних намірів та прийняття відповідальних рішень щодо майбутньої діяльності. Встановлено, що професійне самовизначення не є одномоментним актом, а виступає результатом поступового розвитку самосвідомості, накопичення життєвого досвіду та взаємодії з соціальним середовищем.

Доведено, що старший шкільний вік характеризується інтенсивним розвитком рефлексії, здатності до самопізнання, формуванням життєвих планів та становленням особистісної ідентичності, що створює передумови для усвідомленого професійного вибору. Водночас цей період супроводжується внутрішніми суперечностями між бажаннями, можливостями та соціальними очікуваннями, що ускладнює процес прийняття рішень. Встановлено, що недостатній рівень сформованості професійних намірів, нестабільність самооцінки та обмеженість уявлень про світ професій можуть знижувати ефективність професійного самовизначення.

З'ясовано, що провідну роль у структурі професійного вибору відіграє мотиваційна сфера, яка визначає спрямованість активності особистості, її інтереси та цінності. Обґрунтовано значення внутрішньої мотивації як чинника, що забезпечує стійкість професійних намірів та задоволеність майбутньою діяльністю, а також окреслено вплив зовнішніх мотивів, пов'язаних із соціальним статусом, престижем та матеріальним

забезпеченням. Встановлено, що гармонійне поєднання внутрішніх і зовнішніх мотивів сприяє більш усвідомленому та обґрунтованому вибору професії.

Визначено значення когнітивного компоненту, який забезпечує інформаційну основу для професійного самовизначення, зокрема рівень поінформованості про власні здібності та особливості професійного світу. Доведено, що адекватність уявлень про професії та їх вимоги виступає важливим чинником запобігання помилковим рішенням. Розкрито роль емоційно-вольової сфери як регулятора поведінки у ситуаціях вибору, що забезпечує здатність до прийняття рішень, подолання труднощів та відповідальності за власний вибір. Підкреслено значення соціального середовища як контексту, в якому формуються професійні наміри, зокрема вплив сім'ї, освітнього середовища та референтних груп.

Результати емпіричного дослідження дозволяють констатувати, що у структурі професійних орієнтацій старшокласників переважає соціально-комунікативний вектор, що проявляється в орієнтації на діяльність, пов'язану з взаємодією з людьми, допомогою та співпрацею. Водночас виявлено значущу представленість інтелектуально-аналітичної спрямованості, що свідчить про розвиток когнітивних здібностей та інтерес до роботи з інформацією. Менш вираженими визначено орієнтації на технічну та природничу діяльність, що свідчить про певний дисбаланс у професійних уподобаннях сучасної молоді.

У структурі типологічних характеристик особистості домінують соціальний та інтелектуальний типи, що відображає орієнтацію на комунікацію, взаємодію та аналітичну діяльність. Виявлено також наявність творчої спрямованості, що проявляється у прагненні до самовираження та креативності. Менш вираженими визначено типи, пов'язані з практичною та регламентованою діяльністю, що може бути зумовлено як віковими особливостями, так і впливом соціокультурного середовища.

Встановлено, що соціальна адаптованість старшокласників характеризується переважно середнім рівнем, що відображає відносну стабільність психоемоційного стану за наявності окремих проявів тривожності та внутрішньої напруженості. Виявлено групу учнів із високим рівнем адаптації, що характеризуються впевненістю у собі та здатністю до ефективної соціальної взаємодії, а також групу з вираженими дезадаптаційними проявами, що потребують психологічної підтримки. З'ясовано, що рівень соціальної адаптованості впливає на процес професійного самовизначення, зокрема на здатність приймати рішення та усвідомлювати власні можливості.

Дослідження мотиваційної сфери дозволяє визначити переважання орієнтації на спілкування та діяльність, що свідчить про соціальну спрямованість особистості та прагнення до досягнення результату. Водночас орієнтація на власні інтереси має менш виражений характер, що вказує на переважання колективістських і діяльнісних установок над індивідуалістичними. Встановлено, що мотиваційна структура особистості є важливим чинником професійного вибору, оскільки визначає характер діяльності та стиль взаємодії у професійному середовищі.

Узагальнення результатів дозволяє зробити висновок про взаємозв'язок між професійними інтересами, типологічними характеристиками особистості, рівнем соціальної адаптованості та мотиваційною спрямованістю, що визначає комплексний характер процесу професійного самовизначення. Виявлено, що недостатня узгодженість між окремими компонентами цієї структури може призводити до труднощів у виборі професії, невизначеності та залежності від зовнішніх впливів.

З урахуванням отриманих результатів розроблено психокорекційну програму оптимізації процесу професійного самовизначення старшокласників, яка передбачає комплексний вплив на ключові психологічні чинники. Програма включає діагностичний, розвивальний, корекційний та просвітницький компоненти, що забезпечують цілісний

підхід до формування професійної готовності. Її зміст спрямований на розвиток самопізнання, формування адекватної самооцінки, усвідомлення професійних інтересів, розвиток навичок прийняття рішень, підвищення рівня соціальної адаптованості та гармонізацію мотиваційної сфери.

Обґрунтовано, що реалізація психокорекційної програми забезпечує формування цілісного образу професійного майбутнього, підвищення рівня усвідомленості вибору, розвиток внутрішньої мотивації та відповідальності за прийняті рішення. Визначено, що ефективність програми зумовлена реалізацією таких психологічних механізмів, як усвідомлення, рефлексія, ідентифікація, інтеріоризація та саморегуляція, які забезпечують глибинні зміни у структурі особистості.

Отже, результати дослідження підтверджують, що оптимізація процесу професійного самовизначення старшокласників потребує комплексного підходу, який враховує взаємодію індивідуально-психологічних та соціальних чинників, а також забезпечує розвиток ключових компетентностей, необхідних для усвідомленого вибору професії та успішної самореалізації у майбутньому.

Перспективами подальших розвідок є вивчення ефективності впровадження психокорекційних програм у різних освітніх середовищах та дослідження довготривалих результатів професійного самовизначення молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г.О. Внутрішня свобода особи і особистісна надійність в контексті гуманізації освіти. *Культурологічні та психологопедагогічні проблеми гуманізації освіти. Науково-методичний збірник*. Вип. 2. Київ-Рівне. 2003. С. 39-60.
2. Бедлінський О.І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 2. С. 49-54.
3. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2012. 250 с.
4. Боришевський М. Й., Киричук О. І. Самосвідомість як детермінанта саморозвитку особистості. *Тези доповідей та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ментальність. Духовність» (Луцьк, 18-23 червня 1994 р.)*. Київ-Луцьк, 1994. 1 частина, 3 розділ. С. 406-408.
5. Булах І. С. Витоки особистісного зростання людини. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : збірник наукових праць*. 2017. Вип. 6 (51). С. 53-64.
6. Браславська О. Активізація професійного самовизначення учнів у закладах загальної середньої освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2018. Вип. 1. С. 37-45.
7. Василик А.В., Вандоляк О.В. Передумови та проблеми професійного самовизначення і планування кар'єри молоддю в Україні. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 344-354.
8. Васильєва О. О. Самооцінка особистості: психологічний контекст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*, 2013 . (112), С. 11-16.
9. Васютинський В. О. Індивідуальна суб'єктність у символічнодискурсивному просторі взаємодії. *Актуальні проблеми*

психології. Т. 2. Психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелевої. Київ. Міленіум, 2005. Вип. 3. С. 73-79.

10. Герасіна С. В. Асертивна поведінка як передумова формування почуття власної гідності та самоповаги студентської молоді. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Кам'янець-Подільський : «Аксіома», 2010. Випуск 10. С. 142.

11. Горбатих В. В. Індивідуальні особливості самоставлення старшого дошкільника в структурі життєвих орієнтацій : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2019. 245 с.

12. Горшеньова А.М. Роль сім'ї у професійній орієнтації старшокласників. *Постметодика*. 2015. № 1. С. 38-40.

13. Грицишин І. В. «Психологічні аспекти формування самооцінки підлітка: відчуття компетентності, самодостатності та контролю». *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія*. 2019. Вип. 882. С. 45-50.

14. Гуцан Л. Особливості професійного самовизначення учнівської молоді в умовах профільного навчання. *Збірник наукових праць*. Вип. 15. Кн. 1. С. 350-356.

15. Двек К. Самовизначення та самореалізація: В підтримку психологічної теорії самооцінки. Київ: КМ Академія. 2000. 240 с.

16. Деркач Т. Вивчення особливостей самооцінки підлітків із захворюваннями опорно-рухового апарату. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Психологія"*, 2018. 1(1), С. 55-59.

17. Дмитрієва С.М., Гуменюк Т.С. Розвиток самооцінки та рівня домагань старшокласників як умова підвищення їх конкурентоздатності. *Матеріали наук.-практ. Конфер. «Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи»*. Житомир. 2015. С. 35–37

18. Дядюкіна Є.В. Самооцінка як міждисциплінарне поняття. *Науковий вісник Донбасу*. 2011. № 1 (13). С. 37-45.
19. Єлова Т. Основні чинники професійного самовизначення старшокласників. *Педагогічний часопис Волині*. 2016. № 2(3). 76 с.
20. Жук А. В. Вплив соціально-психологічного клімату школи на формування самооцінки учнів. *Науковий вісник Інституту проблем виховання НАПН України*, 2017. (43), С. 17-23.
21. Захарова І.А.. Самооцінка підлітка та її зв'язок з мотивацією до навчання. *Наукові записки кафедри психології*, 2016. 1(38), С. 93-98.
22. Ковальова Л. М. Формування самооцінки особистості у процесі підліткового розвитку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*, 2015. 3(26), С. 97-101.
23. Коломієць Л. В., & Рождественська Ю. В. Особливості формування самооцінки студентів в процесі навчання у вищому навчальному закладі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія*, 2019. (64), С. 24-30.
24. Криворучко Т.І. Особливості розуміння самооцінки в сучасній психологічній науці. *Медсестринство*. 2015. № 4. С. 19–22.
25. Кудрявцева Л. В. «Поняття самооцінки та її особливості в підлітковому віці». *Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Педагогіка, психологія. Соціальна робота*. 2017. Т. 31. С. 15-19.
26. Лаврентьєва О. М. Самооцінка в структурі самопізнання особистості. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологічні науки*, 2015. (1), С. 107-112.
27. Лазуркевич Ю. І., Бех І. В., Деркач Т. В. та ін. «Формування самооцінки підлітка: вплив соціального середовища, ставлення батьків та оточення». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2018. Т. 1 (2). С. 125-130.

28. Лапшова Н.С. Соціально-психологічні кореляти соціометричного статусу студентів у групі: на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук: 19.00.05/ Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ. 2021. С. 241.

29. Литвиненко О.Д. Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу сучасної молоді. Сєверодонецьк, 2018. 330 с.

30. Ляховченко Н.В., Петрук В.А. Аналіз факторів, що впливають на вибір майбутньої професії старшокласниками. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 4. С. 125-128.

31. Ляшенко Р.О. Взаємозв'язок розвитку професійного самовизначення та самоактуалізації особистості. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2017. Вип. 12. С. 83-88.

32. Мазур Ю. В., Палій С. А. Сутність і роль вищої освіти у розвитку національної економіки. *Ефективна економіка*. 2022. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10050> (дата звернення: 22.02.2026).

33. Макарова О.С. Особливості формування самооцінки особистості в підлітковому віці. *Соціальна психологія*, 2018. 3(73), С. 62-70.

34. Максимова Н. Г. Формування самооцінки студентів у процесі вивчення іноземної мови. *Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Педагогічні науки*, 2016. (28), С. 79-84.

35. Малиновська Н.І. Формування самооцінки особистості підліткового віку: психологічний аспект. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2020. 10(108), С. 217-227.

36. Малихіна О. А. Психологічні умови формування самоповаги у студентів вищих навчальних закладів : дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. Київ, 2021. 292 с.

37. Малихіна Т. П., Сердюк Н. І. Технологія корекційно-розвивальної роботи з підлітками. Бердянськ : БДПУ, 2015. 131 с.

38. Мартиненко О. Загальні особливості професійного самовизначення сучасних старшокласників. *Габітус. Психологія особистості*. 2020. Вип. 16. С. 151-155.
39. Мельник В. М., & Попова О. В. Самооцінка підлітків з різним стилем виховання. *Педагогічний альманах*, 2015. 27, С. 86-89.
40. Михайлишин У. Б. Вплив самооцінки на конфліктну поведінку підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2021. №3 С. 86-92.
41. Михайлишин У. Б. Самооцінка у формуванні статусу підлітків у групі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. 2023. Випуск 3. С. 121-125.
42. Морін О.Л. Закономірності професійного самовизначення особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 21 (2). С. 78-89.
43. Новікова В. П. Психологічні особливості формування самооцінки підлітків. *Теоретико-методологічні проблеми практичної психології та її перспективи розвитку: Збірник доповідей Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з Дня народження Жана Піаже*. Кропивницький. 2021. С. 137-139.
44. Олійник І. О. Психологічні особливості самооцінки підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Педагогіка вищої та середньої школи*, 2019. 57, С. 117-123.
45. Павлик Н. В. Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці: Монографія. Київ. Логос. 2015. 383 с.
46. Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості. Київ. Ніка-Центр, 2006. 280 с.
47. Піддячий М. Підготовка старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання. Київ : Педагогічна думка, 2008. 288 с.

48. Полеваєва Н. В. «Методи та інструменти дослідження самооцінки підлітка». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2019. Вип. 3 (1). С. 71-76.
49. Професійна орієнтація : підручник для студентів / за ред. О. Ігнатович. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 240 с .
50. Раєвська Я. М. Особливості емоційної сфери підлітків з дистантних сімей. Дис. канд. психол. наук. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, Київ. 2012. 250 с.
51. Раєвська Я. М. Особливості сімейної соціалізації в різних типах неблагополучних сімей. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціальнопедагогічна. Кам'янець-Подільський*, 2016. Вип. 27. С. 175-184.
52. Раєвська Я., Солякова О. Розвиток емоційної компетентності особистості: теоретичний дискурс. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*, 2021. 3. 52. С. 127-132.
53. Раєвська Я. М. Теорія і практика професійного становлення фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії: монографія. Кам'янець-Подільський: вид. Панькова АС. 2020. 348 с.
54. Раєвська Я. М. Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка. *Збірник наукових праць КНПУ імені Івана Огієнка Інституту психології Г.С. Костюка НАПН України*. Київ. 2011. Випуск 5 ч. 6. С. 20-25.
55. Райан Р., & Десі Е. Саморегуляція і самооцінка: Розширення класичної теорії. Київ: Ваклер. 2000. 160 с.
56. Ратушний О.О. Особливості самооцінки у підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. № 4. С. 74-79.
57. Римаренко Л. О. «Формування самооцінки підлітка: вплив соціального середовища та особливості самовиховання». *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 1 (9). С. 181-185.
58. Розенталь Ш. Індивідуальність та ефективність: Розвиток теорії самооцінки. Київ: Вища школа. 1987. 430 с.

59. Селігман М. Щастя як наука. Нова парадигма психології. Київ: Наш формат. 2011. 264 с.
60. Семеног Т.О. Особливості самооцінки учнів старших класів в умовах сучасної школи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія*, 2017. 60, С. 61-66.
61. Середа О.Ю. Особливості впливу соціально-психологічних чинників на професійне самовизначення старшокласників. *Психологічний часопис*. 2019. Т. 5. № 11. С. 268-282.
62. Сидоренко В.К. Професійне самовизначення як основа створення умов для забезпечення якості життя молодого людиною. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія»*. Київ, 2013. Вип. 192 (2). С. 148–159.
63. Сігаєва Л. Г. Особливості формування самооцінки підлітків з різним рівнем мотивації до успіху. *Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету. Технічні науки*, 2014. 25, С. 59-64.
64. Соколова О. Ю. Самооцінка підлітків у контексті сучасних досліджень *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Психолого-педагогічні науки*, 2019. 2(151), С. 151-154.
65. Ставицька С. О., Кутішенко В. П. Теоретичне обґрунтування розвитку структури самосвідомості особистості. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки*. Київ, 2016. С. 140–147.
66. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціальнопсихологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.
67. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : 2-е вид. Київ : Каравела, 2013. 372 с.
68. Тищенко С. П. Емоційно-ціннісне ставлення до себе як структурний компонент образу Я. *Психологія : респ. наук.-метод. збірн. Київ : Рад. школа*, 1983. Вип. 22. С. 3-19.

69. Ткаліч К. В. Психологічні особливості прояву самооцінки підлітка. *Теоретико-методологічні проблеми практичної психології та її перспективи розвитку: Збірник доповідей Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з Дня народження Гордона Олпорта*. Кропивницький. 2022. С. 186-191.

70. Турчина Л.О. Педагогічні умови підготовки старшокласників до вибору професії в умовах профільного навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2011. 20 с.

71. Хелмс Д.Б., & Томпсон Б. Я та я: Теорія та дослідження самоїдентифікації. Одеса: Астропринт. 1990. 320 с.

72. Ходанич О.О. Особливості самоставлення підлітків із різним рівнем самооцінки. *Диференціальний підхід у дослідженні професійного самоздійснення особистості: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (24-25 березня 2022 р.) / відп. ред. О. П. Саннікова*. Одеса : ФОП Бєлий А. Є. 2022. С.128-135.

73. Хорней К. Жіночі психологічні проблеми. Київ: КМ Академія. 1999. 188 с.

74. Цюкало І. А. Особливості самооцінки підлітків із різним рівнем конфліктності. Робота на здобуття кваліфікаційного ступеня бакалавра; спец.: 053 - психологія. Суми: СумДУ. 2021. 64 с.

75. Чечко І. Професійне самовизначення старшокласників як передумова успішної самореалізації та кар'єрного розвитку. *Психологія праці*. 2020. Т. 31(70). № 3. С. 39-45

76. Шевченко Н. Ф. Формування самооцінки у підлітків. *Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні проблеми психології та педагогіки»*. 2015. С. 140-144.

77. Шопша О., Олійник А. Здоровий спосіб життя підлітків як психологічна проблема. *Розвиток та становлення особистості в умовах трансформаційних процесів : зб. наук. праць за матер. міжрегіон. науково-практичної онлайнконференції студентів, аспірантів та молодих учених*

(Київ-ХмельницькийПолтава-Чернівці, 16 березня 2023 року / за ред. Л. О. Данильчук. Хмельницький : 2023. Том 2. С. 33-36.

78. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості : наук. моногр. Т. М. Титаренко, О. Г. Злобіна, Л. А. Лепіхова та ін.; за наук. ред. Т. М. Титаренко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 512 с.

79. Яковенко О. М. «Діагностика мотивації до уникнення невдач у підлітків». *Педагогіка і психологія*. 2016. № 4 (38). С. 64-68.

80. Яновська Т. Психологічні особливості професійного самовизначення у підлітковому та юнацькому віці. *Молодий вчений*. 2017. № 4(44). С. 270.

Додаток А.

Опитувальник професійної готовності (ППГ за Л. Кабардовою)

Інструкція. Уважно прочитайте кожен пункт питальника. Ви повинні дати 3 відповіді і оцінити їх у балах (від 0 до 2). Заповнюючи питальний лист, ви одночасно оцінюєте свої вміння (навчальні, творчі, трудові тощо), ставлення до тих чи інших видів діяльності і бажання займатися в майбутньому тією чи іншою роботою. Коли оцінюєте вміння двома балами (2), то підкреслюйте тільки те, що неодноразово успішно зроблено, а нулем (0) – і те, що зроблено погано, і те, що взагалі не вмієте робити (пробували, але не виходить). Якщо взагалі у вас не було спроб робити те, що вказане у запитанні, то замість балів у відповідну клітинку бланку відповідей поставте прочерк. При оцінці своїх вмінь і свого ставлення відзначається тільки бажання або небажання займатися вказаним видом діяльності.

Варіанти відповідей та тест ППГ

Колонка “вміння”. Наскільки добре ви вмієте робити те, що названо у кожному пункті питальника? Виконую, як правило, добре – 2 бали. Виконую посередньо – 1 бал. Роблю погано або зовсім не вмію – 0 балів.

Колонка “ставлення”. Які відчуття виникали у вас під час роботи? Позитивні (приємно, цікаво, легко) – 2 бали. Нейтральні – 1 бал. Негативні (неприємно, нецікаво, важко) – 0 балів.

Колонка “бажання”. Чи хотіли б ви, щоб з вказаною дією (вмінням) була пов’язана ваша майбутня діяльність? Так – 2 бали. Нейтрально – 1 бал. Ні – 0 балів.

Оцініть у балах свої вміння, ставлення, бажання і занесіть у бланк відповідей. Якщо ви ніколи не виконували виду діяльності, зазначеного в пункті тесту ППГ, то замість балів у клітинки перших двох запитань поставте прочерк (1 і 2) і спробуйте дати відповідь тільки в третій колонці (бажання). Коли ви читаєте перелік справ і вмінь у тексті ППГ, то обов’язково звертайте увагу на слова “часто”, “легко”, “постійно” тощо. Якщо з перерахованих кількох дій ви вмієте робити щось одне, то саме цю дію ви і оцінюєте трьома балами.

Вмію, можу (часто, легко, систематично), подобається, хочу.

1. Аналізувати зміст наукових, навчальних, художніх текстів, виділяти головне, робити узагальнення, висновки.
2. Ремонтувати механічні і електротехнічні побутові прилади (замок, кран, праску, світильник, велосипед, мотоцикл).
3. Протягом кількох років самостійно вирощувати які-небудь рослини, своєчасно виконувати всі роботи для забезпечення їх росту і розвитку (поливання, пересаджування, удобрення і ін.).
4. Писати вірші, прозу, замітки, твори, які високо оцінюються людьми, що з ними ознайомилися.
5. При спілкуванні з людьми стримувати зовнішні прояви роздратування, поганого настрою, бути терплячим і доброзичливим навіть з не дуже приємними людьми.

6. З великих текстів робити виписки, групувати їх за певними ознаками, складати конспекти.
7. Налаштовувати і ремонтувати електронну апаратуру: приймач, магнітофон, телевізор, апаратуру для дискотек.
8. Збирати колекцію рослин, вивчати їх різноманітні види.
9. Майструвати гарні подарункові вироби з паперу, матерії, дерева, металу, рослин і інше (панно, прикраси, сувеніри, буклети).
10. Пояснювати зміст складного учбового матеріалу, метод розв'язування складної задачі.
11. У письмових текстах з української мови, літератури легко знаходити помилки, неточності.
12. За чітким зразком (рецептом, схемою, викройкою, планом) створювати кулінарні вироби, швейні моделі та інше.
13. Розумітися на особливостях розвитку і розрізняти різноманітні види рослин.
14. Створювати твори образотворчого мистецтва (живопису, графіки, скульптури).
15. Надавати допомогу людям, які її потребують.
16. Працювати з текстами іноземною мовою: перекладати, переписувати, аналізувати.
17. Складати схему різних приладів і механізмів, розуміти принцип їх дії.
18. Віддавати багато часу догляду і спостереженню за тваринами: годувати, чистити, лікувати, навчати.
19. Писати музику, пісні, які подобаються слухачам.
20. Займатися з дітьми молодшого віку, гратися, навчати.
21. Виконувати роботу, пов'язану з застосуванням математичних знань: формул, законів, теорем.
22. З типових деталей, які використовуються для виготовлення (складання, пошиття і т.п.), певних моделей або виробів створювати нові, придумані самостійно.
23. Спостерігати за життям тварин в природі, вивчати їх звички, характерні форми поведінки.
24. Перед глядачами грати ролі у виставах, декламувати вірші, прозу.
25. Вміти правильно розпізнавати суть мало знайомої людини, тобто розуміти причини її вчинків, бачити «справжнє» обличчя, часто приховане за зовнішньою поведінкою.
26. Виконувати кількісні розрахунки, підрахунки даних (згідно формул і без них), робити на основі цього певні висновки, знаходити закономірності.
27. Виконувати завдання, в яких потрібно уявляти розташування предметів або їх елементів у просторі.
28. Розумітися на породах і видах домашніх і диких тварин, комах, птахів, риб: їх характерних зовнішніх ознаках і особливостях поведінки.
29. Виступати з виконанням музичних творів (п'єс, танцювальних номерів).

- 30.Активно впливати на людей, переконувати їх робити так, а не інакше, мирити, виховувати, захоплювати їх своїми інтересами.
- 31.Працювати з інформацією, поданою у вигляді умовних знаків, символів: складати і читати карти, креслення, графіки.
- 32.Знаходити більш раціональний (простий, короткий метод розв'язування задачі: логічної, технічної, конструкторської і т.п.).
- 33.Вивчати будову живої тканини і світ мікроорганізмів за допомогою мікроскопа та інших аналогічних приладів.
- 34.Придумувати нові і оригінальні моделі одягу, зачісок, прикрас, деталі інтер'єрів приміщень, кулінарні страви.
- 35.Брати на себе ініціативу в організації і проведенні різних розважальних програм.
- 36.Запам'ятовувати правила, закони, теореми, умовні позначення, формули.
- 37.Розумітися на хімічних процесах і закономірностях.
- 38.При догляді за тваринами або рослинами легко переносити фізичну працю, стикання з землею, специфічний запах тварин та інше.
- 39.Рецензувати, оцінювати (усно або письмово) роботу художників, письменників, режисерів, драматургів і інших працівників творчих професій.
- 40.Керувати роботою інших людей: давати їм завдання, домагатися їх виконання.
- 41.Перевіряти правильність і логічність написаного тексту, розрахунків, виправляти помилки.
- 42.Розумітися на фізичних процесах і закономірностях.
- 43.Поповнювати свої знання в різних галузях біології за допомогою спеціальної наукової літератури.
- 44.Швидше і частіше за інших помічати у звичайному щось незвичайне, дивне.
- 45.Для виконання роботи спілкуватися з незнайомими або мало знайомими людьми.
- 46.Ретельно виконувати «паперову» роботу: писати, креслити, рахувати, перевіряти і т.д.
- 47.Працювати на електронно-обчислювальній машині, розв'язувати якінебудь задачі за допомогою комп'ютера.
- 48.Тривалий час проводити практичні дослідження, спрямовані на вивчення тваринного або рослинного світу.
- 49.Наполегливо і терпляче «обробляти, переробляти» і т.п., домагаючись досконалості в створюваному творі, виробі.
- 50.Робити усні повідомлення (говорити без «папірця»).

Л. – Зн. системи				Л. - Техніка				Л. - Природа				Л. – Худ. обр.				Л. - Людина			
	Вміння	Ставлення	Бажання		Вміння	Ставлення	Бажання		Вміння	Ставлення	Бажання		Вміння	Ставлення	Бажання		Вміння	Ставлення	Бажання
1				2				3				4				5			
6				7				8				9				10			
11				12				13				14				15			
16				17				18				19				20			
21				22				23				24				25			
26				27				28				29				30			
31				32				33				34				35			
36				37				38				39				40			
41				42				43				44				45			
46				47				48				49				50			
СумаΣ=				Σ=				Σ=				Σ=				Σ=			

Обробка результатів.

Бали порахуйте, і загальний результат запишіть у кожен колонку в кінці таблиці. Після виконання усіх підрахунків отримаєте співвідношення оцінок за трьома параметрами: вміння, ставлення, бажання і п'ятьма типами професійної діяльності:

“людина – знакова система”;

“людина - природа”;

“людина техніка”;

“людина – художній образ”;

“людина - людина”.

Найбільш сприятлива сфера професійної діяльності (або декількох сфер) визначається за найбільшою сумою балів. Якщо у декількох колонках суми балів не мають великої розбіжності, то перевага надається тій сфері діяльності, у якій оцінки по 2 та 3 параметрах співпадають з оцінкою по 1 (вмінню). Наприклад, співвідношення “16-15-16” більше сприятливе, ніж “5-19-20”, тому що у першому випадку у вас більше практичного досвіду, а отже, і відповідні вміння, що підтверджує обґрунтованість професійного вибору.

Крім цього, питальник дає змогу при аналізі відповідей визначити ті професії і спеціальності у всіх сферах професійної діяльності і у кожній окремо, які найбільше приваблюють вас.

Для цього досить знайти пункти тексту ППГ, за якими ви отримали найвищу оцінку в балах (“2-2-2”, “2-2-1”, “2-1-2”, “1-2-2”).

При цьому потрібно звернути увагу і на співпадання даних за типами діяльності, адже певна частина професій може стосуватися різних типів, наприклад, учитель математики (“людина – людина” і “людина – знакова

система”), провідник пасажирського вагону (“людина – людина” і “людина – техніка”) тощо.

Отже, за допомогою питальника ППГ досить легко можна визначити обґрунтованість або необґрунтованість професійних нахилів учня, що спільно з іншими методиками вивчення особистості підвищить ефективність професійної консультації.

Додаток Б.**Методика «Визначення типу особистості» (Дж. Голланда)**

Дана методика призначена для визначення типу особистості.

Опис методики: Методика визначає ступінь зв'язку типу особистості зі сферою професійної діяльності, до якої у неї є нахили. Адже люди у більшості випадків прагнуть знайти середовище і професію, які дозволили б їм найкраще розкрити свої здібності, виразити свої інтереси, цінності, орієнтації. Виходячи з цього, Д. Голланд виділяє шість типів особистості: реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенціональний, діловий, артистичний. Відповідно до зазначених типів особистості виділено і шість типів професійного середовища з аналогічними назвами. Не вдаючись до розгляду причин і спонукальних сил формування кожного окремого типу особистості, Д. Голланд описує ці типи за схемою: освітні й професійні цілі, кращі професійні ролі, здібності, спеціальні обдарування, оригінальні досягнення, особистісний розвиток, життєвий шлях. Наведемо опис типів особистості за Д. Голландом.

Інструкція методики: Необхідно з кожної пари 84 професій вибрати тільки одну, яка Вас найбільше приваблює(а чи б). Вибір необхідно зробити з кожної пари. На вибір рішення витрачайте не більше 15 сек.

На виконання завдання Вам дається 10-20 хвилин.

А	Б
1. Інженер-технолог	конструктор
2. в'язальник	санітарний лікар
3. кулінар	користувач ЕОМ
4. фотограф	директор магазину
5. кресляр	дизайнер
6. філософ	психіатр
7. вчений-хімік	бухгалтер
8. редактор журналу	комівояжер
9. лінгвіст	перекладач худ. літ.
10. педіатр	статист
11. завуч з виховної роботи	спеціаліст з маркетингу
12. спортивний лікар	фейлетоніст
13. нотаріус	постачальник
14. бухгалтер на комп'ютері	артист естради

15. політичний діяч	письменник
16. садівник	метеоролог
17. водій автобуса	медсестра
18. інженер-електрик	секретар - друкарка
19. маляр	художник по металу
20. біолог	головний лікар
21. телеоператор	режисер
22. гідролог	податковий інспектор
23. зоолог	головний зоотехнік
24. математик	архітектор
25. соціальний працівник	обліковець
26. вчитель	заввідділом держустанови
27. вихователь	композитор
28. коректор	модельєр
29. економіст	реklamний агент
30. завідувач господарством	диригент
31. радіоінженер	працівник науки
32. наладчик	монтажник
33. агроном	керівник агрофірми
34. закрійник	мистецтвознавець
35. археолог	експерт з товарів
36. працівник музею	адвокат
37. вчений	актор
38. логопед	стенографіст
39. лікар	дипломат
40. головний бухгалтер	директор
41. поет	психолог
42. працівник архіву	менеджер

Обробка результатів: підрахуйте бали за кожним типом особистості.

Максимум балів за всіма типами має складати 14.

Реалістичний 1а 2а 3а 4а 5а 16а 17а 18а

19а 21а 31а 32а 33а 34а

Інтелектуальний 1б 6а 7а 8а 9а 16б 20а 22а

23а 24а 31б 35а 36а 37а

Соціальний 2б 6б 10а 11а 12а 17б 20б

25а 26а 27а 36б 38а 39а 41б

Конвенціональний 3б 7б 10б 13а 14а 18б 22б 25б

29а 28а 32б 38б 40а 42а

Діловий 4б 8б 11б 13б 15а 23б 26б 29б

30а 33б 35б 39б 40б 42б

Артистичний 5б 9б 12б 14б 15б 19б 21б 24б

27б 28б 30б 34б 37б 41а

Інтерпретація результатів:

Реалістичний тип - переважно чоловічий, несоціальний, емоційно стабільний, орієнтований на сьогоднішній день. Його представники займаються конкретними об'єктами та їх практичним використанням. Віддають перевагу професіям, які вимагають моторних навичок, спритності, конкретності: механік, електрик, інженер, агроном, садівник, токарь, водій, будівельник тощо. Характерними є переважно невербальні інтелектуальні здібності. Психомоторні навички переважають над математичними та мовними здібностями.

Інтелектуальний тип - орієнтований на розумову працю, несоціальний, аналітичний, раціональний, незалежний, оригінальний. Переважають теоретичні, частково практичні здібності. Роздумам про проблему надає більшу перевагу у порівнянні з заняттями по реалізації пов'язаних з нею рішень. Подобається вирішувати завдання за допомогою абстрактного мислення. Інтелектуал, надає перевагу науковим професіям: ботанік, астроном, фізик, математик тощо. Володіє високорозвиненими як гуманітарними, так і математичними здібностями.

Соціальний тип - ставить таку мету і завдання, які дозволяють йому встановлювати тісний контакт із навколишнім середовищем. Має комунікативні вміння й потребує соціальних контактів. Рисами його характеру є комунікабельність (здатність до спілкування), бажання повчати й виховувати, гуманність, жіночність. Перевагу надає навчанню й лікуванню, в основному - це лікарі, вчителі, психологи. Намагається триматися осторонь від інтелектуальних проблем. Активний, залежний, йому притаманна пристосованість. Проблеми вирішує, спираючись в основному на емоції, почуття та вміння спілкуватися, має хороші гуманітарні, але відносно слабкі математичні здібності.

Конвенціональний тип - надає перевагу структурованій діяльності. З оточуючого середовища обирає мету, завдання й цінності, які формуються із звичаїв і обумовлені станом суспільства. У відповідності до цього його підхід

до проблем має стереотипний, практичний і конкретний характер. Спонтанність і оригінальність йому не притаманні. Певним чином йому притаманні ригідність, консервативність і залежність. Надає перевагу професіям, які пов'язані з канцелярією та розрахунками: машинопис, бухгалтерія, економіка. Він уміє добре спілкуватися і має хороші моторні навички. Водночас це слабкий організатор і керівник. Його рішення залежить від людей, які його оточують.

Діловий тип - обирає мету і завдання, які дозволяють йому виявити енергію, оптимізм, імпульсивність, потяг до пригод. Надає перевагу «чоловічим», керівним ролям, у яких він може задовольнити свої потреби у домінантності й визнанні. Це - керівник, директор, репортер, дипломат, журналіст. Не подобаються заняття, пов'язані з ручною працею, а також ті, що вимагають посидючості, великої концентрації уваги й інтелектуальних зусиль. Надає перевагу вербальним завданням, які пов'язані з керівним статусом і владою. Агресивний, діловий. Його загальні та інтелектуальні здібності посередні, до певної міри вищими є вербальні здібності.

Артистичний тип - ухиляється від чітко структурованих проблем та видів діяльності, які пов'язані з великою фізичною силою. У спілкуванні з оточуючими спирається на свої безпосередні відчуття, емоції, інтуїцію та увагу. Йому притаманна гнучкість, незалежність рішень. Це асоціальний, оригінальний тип з рисами жіночності. Надає перевагу заняттям творчого характеру: музиці, літературі, живопису, фотографіям тощо.

Додаток В.

Методика дослідження соціальної адаптованості

Інструкція. Пропонується 25 тверджень. Якщо ці твердження справедливі (на вашу думку), то позначте значком "+" у стовпчику "Так". Якщо несправедливі, то поставте "-" - у стовпчику "Ні".

Твердження:

Я часто відчуваю нудоту
 Працюючи, я втомлююсь
 Я не можу зосередитись на чомусь одному
 Я хвилююсь з будь-якої причини
 Коли я щось роблю, мої руки тремтять
 Я часто хвилююсь
 Мені часто сняться страшні сни
 Я пітнію навіть у холодну погоду
 Я постійно відчуваю голод
 Мене часто непокоїть шлунок
 Іноді через хвилювання не можу спати
 Мене легко вивести з рівноваги
 Я більш чутливий ніж інші
 Я часто через щось хвилююсь
 Дуже прикро, що я не такий щасливий, як інші
 Я легко можу заплакати
 Коли мені доводиться чекати, це мене дратує
 Іноколи я відчуваюсь таким метушливим, що не можу всидіти на одному місці
 Я боюсь труднощів
 Іноді я відчуваю свою непотрібність
 Я сором'язлива людина
 Я думаю, що для в усьому світі багато труднощів
 Я завжди напружений
 Іноді я відчуваюсь розвритим
 Я уникаю труднощів

Обробка та інтерпретація

Підрахувати суму відповідей "так" на всі твердження.

Якщо сума відповідей "так" становить:

I-3 - висока адаптованість; 4-10 - середня;

II-20 - низька;

21-25 - соціальна адаптованість дуже низька, властивою є невпевненість у собі, внутрішні конфлікти.

Додаток Г.

Методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса

Потрібно вибрати одну відповідь, яка найбільше відповідає дійсності та виражає Вашу думку, і записати її на бланку для відповідей у стовпчику «Найбільш привабливо». Потім вибрати одну відповідь, яка найменше відповідає реальності, і записати її на бланку для відповідей у стовпчику «Найменш привабливо».

Бланк до методики Б. Басса

1. Найбільше задоволення я одержую від: А) схвалення моєї роботи; Б) усвідомлення того, що робота виконана добре; В) усвідомлення того, що мене оточують друзі.
2. Якби я грав у футбол (волейбол, баскетбол), то прагнув би бути: А) тренером, який розробляє тактику гри; Б) відомим гравцем; В) обраним капітаном команди.
3. На мою думку, кращим педагогом є той, хто: А) цікавиться учнями та має до кожного індивідуальний підхід; Б) зацікавлює своїм предметом так, що учні з задоволення заглиблюються в цей предмет; В) створює у колективі таку атмосферу, за якої кожен учень може висловити свою думку.
4. Мені подобається, коли люди: А) радіють за виконану роботу; Б) із задоволенням працюють у колективі; В) прагнуть виконати свою роботу краще за інших.
5. Я бажав би, щоб мої друзі: А) були доброзичливими та допомагали людям, коли це необхідно; Б) були вірними та відданими мені; В) були розумними та цікавими людьми.
6. Кращими друзями я вважаю тих: А) з ким маю гарні стосунки; Б) на кого завжди можна покластися; В) хто може багато досягти у житті.
7. Найбільше мені не подобається: А) коли у мене щось не виходить; Б) коли розвалюються стосунки з товаришами; В) коли мене критикують.
8. На мою думку, дуже погано, коли педагог: А) не приховує своєї антипатії до деяких учнів, насміхається та дражнить їх; Б) викликає дух суперництва в колективі; В) недостатньо добре знає предмет, який викладає.
9. У дитинстві мені найбільше подобалося: А) проводити час з друзями; Б) відчуття виконаної справи; В) коли мої вчинки схвалювали.
10. Я бажав би бути схожим на тих, хто: А) досягнув успіху в житті; Б) дійсно закоханий у свою справу; В) відзначається доброзичливістю та товариськістю.
11. Насамперед школа повинна: А) навчати вирішувати завдання, які ставить життя; Б) розвивати передусім індивідуальні здібності учнів; В) виховувати якості, які допомагають встановлювати стосунки з людьми.

12. Якби я мав більше вільного часу, то використовував би його: А) для спілкування з друзями; Б) для відпочинку та розваг; В) для самоосвіти та улюблених справ.
13. Найбільших успіхів я досягаю, коли: А) працюю з людьми, до яких відчуваю симпатію; Б) маю цікаву роботу; В) отримаю винагороду за свої зусилля.
14. Мені подобається, коли: А) інші люди поважають мене; Б) я відчуваю задоволення від добре виконаної роботи; В) я маю час приємно спілкуватися з друзями.
15. Якби про мене написали в газеті, то краще було б, щоб: А) розповіли про якусь цікаву справу, пов'язану із навчанням, спортом, де я брав участь; Б) написали про мою діяльність; В) обов'язково розповіли про колектив, у якому я працював.
16. Краще за все я навчаюсь, коли викладач: А) має до мене індивідуальний підхід; Б) може зацікавити своїм предметом; В) проводить колективні обговорення проблем, що вивчаються.
17. Для мене немає нічого гіршого, за: А) образу власної гідності; Б) невдачу при виконанні важливої справи; В) втрату друзів.
18. Найбільше я ціню: А) успіх; Б) можливості спільної роботи; В) здоровий практичний розум та інтуїцію.
19. Я не поважаю людей, які: А) вважають себе гіршими за інших; Б) часто сваряться та конфліктують; В) заперечують усе нове.
20. Приємно, коли: А) працюєш над важливою справою; Б) маєш багато друзів; В) усім подобаєшся та викликаєш схвалення.
21. На мою думку, в першу чергу керівник повинен бути: А) доступним; Б) авторитетним; В) вимогливим.
22. У вільний час я з цікавістю прочитав би книжки: А) про те, як знайти друзів та налагодити гарні стосунки з оточуючими; Б) про життя знаменитих людей; В) про останні досягнення науки та техніки.
23. Якби в мене були музикальні здібності, я бажав би бути: А) диригентом; Б) композитором; В) солістом.
24. Я бажав би: А) вигадати цікавий конкурс; Б) перемогти у конкурсі; В) організувати конкурс і управляти ним.
25. Для мене важливо знати: А) що я бажаю зробити; Б) як досягнути мети; В) як організувати людей для досягнення мети.
26. Людина повинна прагнути до того, щоб: А) інші люди схвалювали її вчинки; Б) передусім виконувати свою справу; В) її не можна було б критикувати за виконану роботу.
27. Найкраще я відпочиваю у вільний час, якщо: А) спілкуюсь з друзями; Б) дивлюсь цікаві фільми; В) займаюсь своєю улюбленою справою.

Обробка результатів.

Кожній відповіді у стовпчику «Найбільш привабливо» надається 2 бали, відповіді у стовпчику «Найменш привабливо» - 0 балів, відповідям, що

не потрапили в жодний стовпчик - 1 бал. Бали, набрані за всіма 27 судженнями, додаються для кожного виду спрямованості окремо (за ключем).

№ питання	Підходить	
	Найбільш	Найменш
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		
9		
10		
11		
12		
13		
14		
15		
16		
17		
18		
19		
20		
21		
22		
23		
24		
25		
26		
27		

Ключ

№ п/п	Я	С	Д		№ п/п	Я	С	Д		№ п/п	Я	С	Д
1					10					19			
2					11					20			
3					12					21			
4					13					22			
5					14					23			
6					15					24			
7					16					25			

8				17				26			
9				18				27			

Інтерпретація результатів. За допомогою методики визначаються такі види спрямованості особистості:

Спрямованість на себе (Я) - орієнтація на пряме винагородження та задоволення, агресивність у досягненні статусу, схильність до суперництва, тривога, інтровертованість, роздратованість, прагнення до влади.

Спрямованість на спілкування (С) - прагнення передусім підтримувати стосунки з людьми, орієнтація на спільну діяльність (не обов'язково для виконання справи, а заради самого спілкування), орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в емоційних стосунках з людьми.

Спрямованість на справу, діло (Д) - зацікавленість у вирішенні ділових проблем, виконання роботи якнайкраще, орієнтація на ділове співробітництво, здатність відстоювати в інтересах справи власну думку, корисну для досягнення загальної мети.